

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ І ЖУРНАЛІСТИКИ

Кафедра української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

НАРАТИВИ ВІЙНИ У ФОЛЬКЛОРНИХ, ЛІТЕРАТУРНИХ ТА МЕДІЙНИХ ТЕКСТАХ

*Збірник тез
Міжнародної наукової конференції*

*Тернопіль
27 квітня 2023 року*

УДК 821.161.2 + 811.161.2]:005.745

Н 73

Наративи війни у фольклорних, літературних та медійних текстах: збірник тез міжнародної наукової конференції, 27 квітня 2023 року / упоряд. О. Лабашук. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023. 63 с.

У збірнику представлені тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції «Наративи війни у фольклорних, літературних та медійних текстах», що відбулася 27 квітня 2023 року в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка.

Науковці зосередили увагу на наративах про досвіди війни, зокрема в усній традиції українців, літературних та медійних текстах.

Видання призначене для філологів, фольклористів, журналістів, істориків, соціологів і широкого кола читачів.

Збірник тез міжнародної наукової конференції рекомендований до друку Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, протокол № 11 від 25 червня 2023 року.

Рецензенти:

Гінда Олена Миколаївна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка.

Куца Ольга Павлівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Зевако Валентина Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.

Тези доповідей надруковані мовою оригіналу в редакції авторів.

©Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023

ЗМІСТ

Арістова Алла Вадимівна Хроніки війни в оптиці наративістики: функціональний аспект	5
Горда Олександр Володимирович Наративи війни у матеріалах аграрних медіакомпаній України (на прикладі видання «Агробізнес Сьогодні»)	7
Давидченко Інна Дмитрівна Наративи концепту «війна» у лінгвокультурологічних дискурсах	11
Дащенко Наталія Левківна Дієслівна нарація в інформаційних медіаповідомленнях про війну в Україні	14
Демедюк Марина Валентинівна Пам'ять про війну у наративах Волинського Полісся	17
Доброносова Юлія Дмитрівна Інтерекзистенціальна специфіка оповіді і свідчення у часи війни	21
Іваннікова Людмила Володимирівна Традиційний похорон у контексті російсько-української війни	24
Качмар Марія Богданівна Допомога й консолідація як етноментальні домінанти повстанських наративів (на матеріалах з Волині)	27
Кузьменко Оксана Мирославівна Сон – «до війни», війна – «як сон»: оніричний текст в жіночих автонаративах	30
Лабашук Оксана Василівна Фольклористика у дослідженні досвідів війни: методологічний аспект	34
Миронюк Ліна Віталіївна Зображення війни в мальовисі В. Кузнецова й Н. Тарасенко «Дорога з пекла і назад»	37
Павленко Павло Юрійович Наративи про війну в євангельських текстах і святоотцівській літературній спадщині перших століть християнства	39
Панкевич Ілона Володимирівна Особливості фольклоризації художніх текстів у соцмережі «Тікток»	42
Решетуха Тетяна Василівна, Кушнір Оксана Василівна Російські пропагандистські наративи щодо війни в Україні в європейському медіаконтенті	45
Роздольська Ірина Володимирівна Концепт війни у життєтворчості мілітарного покоління українських січових стрільців	47

Романова Ірина Василівна

Художня рецепція війни в повісті Олександра Михеда «Котик, Півник, Шафка» 51

Сеньовська Надія Леонідівна, Нестайко Ірина Миколаївна

Досвід сучасної війни в усній народній творчості: те, у що ми віримо 53

Синоруб Галина Петрівна

Наративи війни в Telegram-каналах та їх вплив на інформаційну стійкість аудиторії 56

Чікало Оксана Ігорівна

Особливості народної рецепції образу українського героя-повстанця у фольклорних наративах середини ХХ століття (на матеріалах з Волині та Прикарпаття) 59

Яремко Лілія Миколаївна

«Війна і народня поезія» у візії Володимира Гнатюка: «Методичні настанови до запису» та інтерпретація текстів 62

ХРОНІКИ ВІЙНИ В ОПТИЦІ НАРАТИВІСТИКИ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Арістова Алла Вадимівна,
*доктор філософських наук, професор,
зав. відділом соціогуманітарних наук
Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*

Хроніка, як відомо, поширений різновид історичної літератури, хронологічно упорядкована фіксація знакових подій певного періоду. Зазвичай дослідження хронік ставало предметом спеціального інтересу істориків, літературознавців, культурологів тощо; у текстах хронік вбачали передусім важливе історіографічне джерело, особливий літературний жанр, культурно-світоглядний наратив, форму комеморативних практик. Проте події російсько-української війни, а особливо її переростання у фазу повномасштабної агресії РФ, вчергове актуалізували жанр хроніки, привернули до неї увагу напрочуд різних за спеціальністю фахівців, оприявнили широкий спектр функцій, які здатна виконувати хроніка подій війни, зокрема й у медіапросторі.

Натепер здійснюються або ж плануються кілька значимих хронікальних проєктів на різних платформах: хроніки війни щоденно ведуться на шпальтах і сайтах різних новинних агенцій; наповнюються офіційні хроніки військових злочинів, скоєних РФ; створено подієві хроніки знищення загарбниками пам'яток культурної спадщини України; на стадії розробки й втілення релігієзнавчі проєкти («Релігія в огні», «Релігія і війна»), що включають створення хроніки релігійних подій; здійснено кілька вагомих видавничих проєктів, які у різних хронологічних межах фіксують перебіг і наслідки повномасштабного вторгнення [2; 3; 4] та ін. Серед медіапроєктів привертає увагу «Хроніка повномасштабної війни: 24 лютого – 24 грудня 2022 р.», спільно презентована Держкомтелерадіо та науковою установою «Енциклопедичне видавництво», що поєднує жанр хроніки (притому створений на засадах сучасної енциклопедистики, з її вимогами фактчекінгу, об'єктивності, аналітичності, інформаційної ємності тощо) із сучасними можливостями мультимедійного порталу, сполучає інформаційні ресурси енциклопедичного видання з актуальним гіпертекстом електронної версії «Великої української енциклопедії» – e-VUE [1] та щоденних рухомих вебповідомлень. Видання, усвідомлюючи своє значення «документу доби», фокусує увагу на найважливіших чи резонансних подіях бойового протистояння, воєнного повсякдення та реакції міжнародної спільноти [3, с. 4].

У підсумку набуто не тільки значимий аналітичний і медійний досвід, але відбулося переосмислення жанрових, наративних, документарних,

комеморативних, функціональних особливостей хроніки, розуміння її як нового інформаційного феномену і ресурсу в контекстах гібридної війни. Хроніка перестала сприйматися суто як фіксація подій у хронологічному ланцюгу, але постала як:

– спосіб рефлексії всього нашого історичного й культурного досвіду, причин, перебігу і наслідків російсько-української війни, події зіткнення цивілізації й варварства, людяності й звірства;

– засіб переоцінки і утвердження власної національної й громадянської ідентичності, національної ідеї та державності, онтологічних, ціннісних, ментальних засад українства;

– ресурс інформаційної війни, протиставлення об'єктивної та доказової інформації щільному потоку пропаганди, брехні і фейків, генерованому ворогом;

– спосіб діалогу з європейською, євроатлантичною і глобальною спільнотами, донесення «українського погляду» на події, що розгортаються, віддзеркалення ролі України і водночас міжнародного партнерства для України;

– світоглядно-формуючий чинник: унаочнення щоденних звитяг і трагедій, пережитих випробувань і розуміння своєї Правди здатні змістовно перетворювати контексти, коли хроніка війни відчитується як хроніка Незалежності, хроніка Перемоги.

Відтак йдеться про актуалізовані в умовах війни функції хроніки: рефлексивну, діалогову, ідентичнісну, іміджетворчу, інформаційної протидії тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Велика українська енциклопедія. URL: [ВУЕ \(vue.gov.ua\)](http://vue.gov.ua)
2. Дев'ять місяців війни. Хроніка подій : у 9 кн. Харків : Фоліо, 2023.
3. Хроніка війни 2014–2022. Перші півроку повномасштабної агресії (24.02.2022 – 24.08.2022). Харків : Фоліо, 2023. 448 с.
4. Хроніка повномасштабної війни: 24 лютого – 24 грудня 2022 р. / Укладачі: С. Гірік, А. Киридон; за заг. ред. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2022. 152 с.

НАРАТИВИ ВІЙНИ У МАТЕРІАЛАХ АГРАРНИХ МЕДІАКОМПАНІЙ УКРАЇНИ (на прикладі видання «Агробізнес Сьогодні»)

Горда Олександр Володимирович,
*аспірант, кафедра журналістики та філології
Сумський державний університет*

Досліджено особливості авторського дискурсу аграрних видань від початку повномасштабної війни в Україні до 1 січня 2023 року. Проаналізовано авторські публікації медіаплатформи «Агробізнес Сьогодні», визначено особливості тематичного спрямування до та після початку повномасштабного вторгнення російських військ до України.

Ключові слова: інформація, медіадискурс, продовольча безпека країни, аграрні видання, «Агробізнес Сьогодні».

Від 24 лютого 2022 року Україна живе війною. Тож цілком закономірно, що повідомлення про ці гарячі події стали темою номер один в інформаційному просторі держави. До неї звертаються як загальнополітичні та мультитематичні, так і спеціалізовані та корпоративні медіа. Закономірно, що після початку повномасштабних бойових дій в Україні наративи війни стали одними з головних у редакційних матеріалах медіаплатформи «Агробізнес Сьогодні» (<http://agro-business.com.ua/>).

Для визначення головних наративів війни проаналізовані публікації з 1 березня до 31 грудня 2022 року.

Загальнотеоретична база дослідження сформована на працях таких науковців, як В. Борботько, М. Бутиріна, О. Гуржій, Т. ван Дейк, Т. Добросклонська, В. Жугай, В. Карасик, Н. Карпчук, Є. Кожемякін, М. Макаров, Д. Матесон, Ж. Піррот, Є. Подобна, Г. Почепцов, І. Стадник, М. Телбот та інші. Зокрема І. Стадник, досліджуючи воєнний дискурс, визначає його як «результат політичного, соціокультурного, психологічного та історичного процесів, що реалізується у вигляді воєнно-художньої літератури, воєнної публіцистики, воєнно-політичних матеріалів, створених групою суб'єктів або окремими суб'єктами». При цьому автор підкреслює, що «воєнний дискурс репрезентований мовленням емоційного типу, де максимально виражається суб'єктивно емоційне відношення автора до явищ, подій, уявлень та образів» [1].

Медіаплатформа «Агробізнес Сьогодні» заснована у 2001 році як газета. З паперового видання вона перетворилася у 2017-2022 роках на мультимедійну платформу. Аудиторія медіа обирає що і як читати, слухати або дивитися: саме аудиторія сплачує за паперову або електронну версію журналу, може обрати аудіо формат контенту у вигляді подкасту, або відео на YouTube-каналі.

Цільова аудиторія – всі читачі, глядачі та слухачі, що цікавляться товарним сільськогосподарським виробництвом. Тобто, це вузькоспеціалізована професійна аудиторія.

1. Паперовий журнал «Агробізнес Сьогодні». Періодичність – раз на місяць. Наклад – станом на 1 березня 2023 року 4750 примірників. Кол-центр – щоденне спілкування з читачами, цільовою аудиторією. З іншого боку – цікавий контент.

2. Сайти: www.agro-business.com.ua, www.agronomy.com.ua, соц. мережі та канал. Загальна місячна аудиторія, з якою ми працюємо інформативно, охоплює станом на 1 березня 2023 року більше 446939 контактів.

3. По даним Google Analytics кількість унікальних відвідувачів за 1 рік – 1 423 498, за місяць – 247 204, кількість переглянутих сторінок - 317 858 контактів, 60% - чоловіки, 40% - жінки. Сайт в пошуку Google: 800 000 переходів за пошуковими запитами 16 900 000 разів сайт з'являвся в пошуку. Середня позиція за ключовими запитами – 9,2, середній CTR – 7,6%.

4. Сайт <https://agronomy.com.ua/> - 51 320 контактів (переглянутих сторінок).

5. Фейсбук - 14000 контактів (підписників) + YouTube-канал - 13000 контактів (підписників) + Twitter, Instagram, Telegram - 761 контактів. Всього разом контактів в місяць з аудиторією = 446 939! Ось показники відвідуваності сайту медіа компанії згідно з аналітикою.

Медіаплатформа «Агробізнес Сьогодні» завжди позиціонувала себе як компанія з виробництва якісного, актуального, релевантного онлайн та відео контенту і трансляції його в цільову аудиторію малих, середніх, великих агровиробників та переробників. Медіа не просто виробляє контент для журналів, сайтів та ютуб-каналу. Медіаплатформа «Агробізнес Сьогодні» пропонує комплекс послуг «Сервісні рішення» для клієнта по задоволенню ключових потреб комунікаційної стратегії аграрних компаній, брендів або продуктових лінійок.

До 24 лютого 2022 року головними були фактично три тематичні напрями: 1) глобальні сучасні сільськогосподарські економічні процеси та розвиток прибуткового бізнесу в умовах України; 2) історії успіху вітчизняних підприємств та локальна економічна ситуація; 3) законодавчі та технологічні проблеми, які потрібно було вирішувати до початку повномасштабних бойових дій в Україні 24 лютого 2022 року.

У березні 2022 року колектив визначив свою позицію, як відповідь на повномасштабну агресію, у зверненні до читачів: «Шановні пані й панове! Наші читачі, колеги, партнери та усі причетні до аграрного ринку України і світу», що було розміщене на сайтах медіа та в її акантах соціальних мереж (<http://surl.li/gsbcy>). У зверненні, зокрема, сказано, що «...24 лютого 2022 року росія розпочала широкомасштабну війну в Україні. Збройні Сили України, територіальна оборона, Національна гвардія, жителі міст і сіл чинять запеклий опір ворогу. Українські аграрії беруть активну участь в спротиві агресору та водночас забезпечують продовольчу безпеку країни. В лавах Збройних Сил України, які завдають нищівних втрат ворожій армії, чимало вихідців з села, вчорашніх хліборобів. Ще більше працівників сільського господарства захищають свою землю в загонах територіальної оборони» (<http://surl.li/gsbcy>).

Медіаплатформа акцентувала увагу цільової аудиторії на тому, що українські аграрії спільно зі Збройними Силами України, Територіальною обороною ведуть боротьбу з ворогом. Поряд із безпосередньою участю в бойових діях, вони працюють на продовольчому фронті, забезпечуючи продуктами харчування всіх громадян нашої країни та багатьох жителів інших держав.

Головним медійним інструментом наративів війни медіаплатформи стала рубрика «Актуальна розмова». За аналізований період підготовлено та розміщено на медійних майданчиках 14 статей. Їх тематична спрямованість – українські фермери й фермерки ведуть активну боротьбу з ворогом на бойовому і продовольчому фронтах, працюють заради продовольчої безпеки країни та світу. Реальні історії аграріїв, які продовжують розвивати виробництво в умовах війни, сплачують податки та зарплати, створюють нові продукти та послуги. Так, стаття «Леонід Центило: Найголовніше, що потрібно для України, для усього світу – Перемога над ворогом» (<http://surl.li/gsbef>) розповідає про досвід господарства з Київської області, яке з перших днів війни

допомагало і допомагає нині Збройним Силам України, вимушеним біженцям, продовжує виробничу діяльність в складних умовах війни.

Висвітлюються питання перенесення приватних підприємств, що до 22 лютого 2022 року працювали в тих областях, де потім почалися активні бойові дії. Українці перенесли ці бізнеси в інші частини країни, створивши їх за підтримки благодійників та грантових програм. У статті «Юлія Дейнека: Як не будете щось самі робити, то нічого й не буде!» (<http://surl.li/gsbex>) говориться про родину, яка «переїхала з Харківщини на Львівщину, де розпочала спочатку вирощувати, а потім переробляти малину. Сьогодні сімейне підприємство пані Юлії – «Галицька сорока» – виробляє оригінальні плодово-ягідні вина та варення, зокрема унікальне варення з пелюсток чайної троянди» (<http://surl.li/gsbex>).

Тема підтримки українських виробників світовими компаніями стала однією з важливих для подальшого успішного ведення бізнесу. Тож стаття «Роб Вільямс, віцепрезидент, регіон Європа, ADAMA Ltd.: Ми робимо все можливе, щоб допомогти Україні» і розповідає про глобальну компанію, яка після 22 лютого 2022 року сфокусувалася на підтримці фермерів України (<http://surl.li/gsbgc>).

Отже, із початком повномасштабної війни в Україні авторський дискурс аграрних видань зазнав значних змін. Хоча технологічний контент і залишився в межах типового для певного видання тематичного поля, відображення навколишньої дійсності зазнало впливу наявної в країні ситуації, а саме – повномасштабної війни проти України. При цьому, розуміючи складність ситуації, автори медіа «Агробізнес Сьогодні» намагаються зберігати певний оптимізм у баченні майбутнього, підбадьорювати читача, давати йому позитивний приклад, налаштовувати на Перемогу України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стадник І. Лінгвістична відповідність понять «воєнний» дискурс vs «військовий» дискурс. *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(22), Issue: 99, 2016. С. 63–66. URL: <http://surl.li/gsavw> (дата звернення 27.04.23).

НАРАТИВИ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» У ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДИСКУРСАХ

Давидченко Інна Дмитрівна,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української
лінгвістики, літератури та методики навчання*

*Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Лінгвокультурологія як наука реалізується у знаннях історичного розвитку української нації, духовної і матеріальної культури, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів українського народу, в уміннях використовувати лінгвокультурологічні знання у професійній діяльності [3].

В українському інформаційному просторі концепт «ВІЙНА» вживають у різних сферах соціального буття, засоби масової інформації пишуть у своїх публікаціях про війни між різними відомствами за сфери впливу, між власниками медіакорпорацій. Найменування війни виступають основою для метафоризації (*полеміка, холодна війна, економічна війна, ідеологічна війна, інформаційна війна* тощо), що свідчить про вплив концепту «ВІЙНА» і воєнної ідеології в цілому на інші сегменти мовних картини світу.

Концепт «ВІЙНА» віддзеркалює суспільну ідеологію кожного періоду свого функціонування і водночас впливає на формування цієї ідеології і зміни в ній. Широко в матеріалах електронних ЗМІ використовуються синоніми та квазісиноніми до слова «ВІЙНА»: *інтервенція, агресія, вторгнення, захоплення, спецоперація, анексія* та ін..

З огляду на політичні й соціальні події у світі, концепт «ВІЙНА» був обраний для дослідження багатьма науковцями на базі різноманітних матеріалів (як індивідуальної «авторської» мовної свідомості, так і національної). Цей концепт використовується не тільки для опису пов'язаних з ним подій, або як образний компонент, а й для маніпулювання масовою свідомістю. Вчені виокремлюють існування концепту «ВІЙНА» у мовній картині світу як буквального явища із предметними атрибутами («війна – битва», «війна – зброя»), так і метафоричному оточенні («війна – гра»), що відображає неоднорідність його структурно-семантичного наповнення.

Значна увага приділяється прецедентним феноменам культури – компоненту знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальному й використовуваному у когнітивному й комунікативному планах. Типами прецедентних феноменів є ім'я (індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту); ситуація (значима подія, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації); текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтелектуальності). Прецедентні феномени можуть мати

універсальний і національно-специфічний статус (прикладом першого є світові війни, політичні події, катаклізми, відомі усьому світові люди й герої творів, кінофільмів, твори скарбниці світової літератури тощо) [5].

«Завершиться війна, все якось устаткується, і ми спрямуємо все, що маємо, все золото, всю матеріальну міць на оглушення та одурманення людей. Людський мозок, свідомість людей здатні змінюватися. Посіявши там хаос, ми непомітно підмінимо їх цінності на фальшиві і примусимо у ці цінності повірити. Як? Ми знайдемо своїх однодумців, своїх союзників та помічників у самій росії...». [7]

Концепт «ВІЙНА» належить до універсальних концептів, оскільки представлений в усіх культурах і мовах світу. Проте у мовній свідомості кожного народу є свої особливості розуміння цього концепту.

Окремі фрагменти аналізу концептуалізованих понять війни (боротьби, протистояння) демонструють праці О. Барташук, Л. Венедиктової, Т. Вільчинської, У. Карпенко-Іванової, О. Колесник, А. Кузьменко, П. Нікітіної, А. Ніколаєва А. Огар, М. Тарасюк Г. Яворської. Мовознавці звертають увагу на нові зв'язки, окрім названих вище, з поняттями «бруд», «брехня», «гроші», «волонтери», «ветерани» [1; 4].

Андрій Кузьменко у своїх текстах переосмислює російсько-українську війну, засуджує втрати, які несуть за собою воєнні дії: «Прийшла війна на нашу землю, люди, В яку рік тому ще не вірив ніхто. Пускає в землю кров, стискає груди – Одним – війна, а іншим – АТО». Зокрема, у пісні «Українці», окрім зображення руйнацій війни, автор закликає до єднання, патріотизму, віри у краще майбутнє: «Але українці – як мурашки, По крупинці будують спільний дім»; «Ніхто не вижене нас з рідної землі»; Біда збрала нас до купи, як ніколи, Навчила відрізняти рідне і чуже, Ми знов себе заповажали, слава Богу – Так має бути: свій до свого по своє» [6].

Аналізуючи лексико-семантичне поле концепту «ВІЙНА» Надія Бойко доходить висновку: «Специфіку семантичної структури ключової одиниці лексико-семантичного поля концепту «ВІЙНА» вбачаємо в тому, що до неї може входити значна кількість контекстуально актуалізованих компонентів, які відображають найрізноманітніші негативні риси війни, виявляють широкий діапазон експресії, об'єктивуючи ядерний концепт опосередковано, через інтенсифіковані семантично, метафоризовані (метонімізовані) емоційну й почуттєву сфери людини» [2].

Концепт «ВІЙНА» супроводжує людство увесь період його існування, проте слова на позначення війни в індоєвропейських мовах первісно мали зв'язок із мисливством, а не міжлюдськими конфліктами. У сучасній українській літературній мові слово «ВІЙНА» тлумачать як боротьбу між державами чи суспільними класами або як суперечку, ворожнечу з ким-небудь. Дослідження концепту «ВІЙНА» на матеріалі текстів художньої літератури, фольклору та психолінгвістичних експериментів засвідчують домінування

емоційних складників у його структурі. Зафіксовані у текстах уявлення про війну від найдавніших часів виявляли відношення з базовим набором – ворог, битва, кров, біль, страх тощо.

Отже, концепт «ВІЙНА» є проявом конфлікту протилежно орієнтованих систем, що наслідують модель взаємодії над системного плану. Несумісність та жорстка організація систем замість діалектичної взаємодії і творчого розв'язання конфлікту (з переходом на новий рівень еволюції) запускає базові скрипти типу «нанесення удару», «тиск», «руйнування», «зіткнення» (завдання шкоди системі-антагоністу). Їхня надмірна динаміка спричиняє подальший дисбаланс, втрату ресурсів і підвищують ентропію систем. У лінгвокультурах європейських етносів вербалізована універсальна інформаційна матриця, що охоплює концепти зі сфер онтології, аксіології, артефактів, соціальних відносин та створює вторинні міфи, на основі котрих створюється програма «пост-воєнного» існування систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барташук О., Ніколаєва А., Тарасюк М. Вербалізація концепту «війна» в романі Г.Вдовиченко «Маріупольський процес». Філологічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. Віталій Мацько. Хмельницький: ХГПА, 2020. Вип.11. С.78–91.
2. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». Література та культура Полісся, № 102. Серія «Філологічні науки». № 17. 2021. С. 116–130
3. Давидченко І. Д. Формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2018. 359 с
4. Огар А. Вербалізація концепту ВІЙНА в сучасному художньому дискурсі. Рідне слово в етнокультурному вимірі: збірник наукових праць. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2019. С.38–47.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми. Полтава, 2008. С. 252–307.
6. Скрыбін Кузьма. Режим доступу: <http://pisni.ua/skryabin>.
7. Українська лінгвокультурологія: навч. посібн. для студентів зі спеціальності «Українська мова і література»/ кол. авт.: О. І. Потапенко, Я. О. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. В. Чубань, Т. М. Левченко, І. В. Бурчик; за заг. ред. проф. О. І. Потапенка. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2014. 350 с.

ДІЕСЛІВНА НАРАЦІЯ В ІНФОРМАЦІЙНИХ МЕДІАПОВІДОМЛЕННЯХ ПРО ВІЙНУ В УКРАЇНІ

Дащенко Наталія Левківна,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

Повномасштабне вторгнення країни-агресора в Україну зумовило формулювання нових вітчизняних стратегічних наративів. Офіційне трактування терміна «стратегічний наратив» подано в Доктрині інформаційної безпеки України: «спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію» [4]. За дослідженням Н. Лебідь, «Позитивна семантика наративів «Україна переможе, а росія програє» (і його варіанта «Україна – непереможна країна»), «Захід – партнер України та помічник», «Слава ЗСУ!», «Слава героям!», «Україна – єдина» працює на підсилення бойового духу, на поширення проукраїнських настроїв серед населення та на формування оновленої нації героїв, яким є чим пишатися всередині своєї країни» [1, с. 299]. Представлення наративів у медіа відбувається завдяки мовним (тексти) та позамовним засобам (меми, інфографіка, фото, відео). Семантична тональність наративів варіюється відповідно до жанрів журналістики, функційного стилю мови, політики засобу масової інформації, авторської манери тощо.

Офіційне інформування про хід воєнних дій відбувається завдяки залученню у повідомлення мовних засобів відповідного стилю (офіційно-ділового та підстилю мови ЗМІ публіцистичного стилю) у поєднанні з великою кількістю спеціальної лексики – професіоналізмів і термінології військової та воєнної сфери. Наратцію забезпечують дієслова, частиномовна суть яких призначена відобразити великий спектр інформації про дії, вчинки, поведінку. Завдяки особливим граматичним категоріям та власне дієслівній семантиці офіційні повідомлення набувають специфічної динаміки, відмінної від енергії, якої ця частина мови надає текстам публіцистичним і художнім при репрезентації тих самих подій.

Враховуючи виняткові парадигматичні та валентні особливості і можливості дієслова, спробуємо окреслити основні способи дієслівного представлення воєнних подій в Україні в інформаційних медіаповідомленнях. Джерелом дослідження слугували матеріали початку 2023 р. в рубриці «Війна» сайту «Радіо Свобода» [2].

Наратив завжди формулюється коротко. Його розгортання відбувається у тематичних текстах – від слоганів і реклами до різножанрових масовоінформаційних матеріалів і повноцінних художніх (ширше – мистецьких) творів. У сучасних медіа в форматі сторітелінгу представлені

оповіді та історії, які відображають, ілюструють, доповнюють, увиразнюють основні смисли новітніх національних наративів, що сформувалися під впливом вторгнення РФ в Україну як стратегії опірності щодо інформаційних, пропагандистських, воєнних загроз національній ідентичності українців.

Для журналістики, на відміну від пропагандистських наративів, властиве застосування смислових наративів, що ґрунтуються на доповненій класичній моделі п'яти запитань (5W+): хто, що, де (+ як), коли, чому, а також додаткових складників: скільки та передбачення (forecast) [3]. Деталізація наративів здійснюється у контекстах, де сильним словесним меседжем виступає дієслово. Воно представляє розгортання події, її перебіг, створює динаміку чи є засобом статичного змалювання.

Загалом у розглянутих інформаційних медіаповідомленнях застосовано невеликий лексичний склад дієслів, основна семантика яких вказує на воєнні дії: *воювати, маневрувати, мінувати, обороняти, обстріляти, озброїти, окупувати, штурмувати, форсувати* та ін.

Офіційне інформування застосовує для передання динаміки війни загальноповживану лексику, переважно нейтральну зі стилістичного погляду, як-от: *відходити, завдати, задіяти, застосувати, затягувати, збити, зосередити, просуватися, оточити, стримувати, тривати, утримувати* та ін. Формальна валентність дієслів реалізується у синтаксичних зв'язках, а утворені конструкції (часто розширені) семантично тяжіють до тематичного поля «війна»: *виграти війну, затягувати війну, знесли ворога, продовжать обстріли, провели контратаки, несе втрати, бережуть резерви, підтягуються резерви, стримувати ворожу навалу, захищати свою землю, звільнити великі території, завдали ракетних ударів, зменшилась інтенсивність вогню, демонструє обмежену боєдатність, розгортаються військові підрозділи, будуються фортифікаційні споруди* тощо.

Інформування про воєнні дії часто реалізується завдяки складним дієслівним конструкціям, що фіксують взаємне семантичне доповнення: *поїхав воювати; пробувати відвойовувати* [окуповані території]; *почали отримувати* [важку техніку]; *намагаються вести* [наступальні дії], *дозволять захиститися* [від ударів ракет], *закликала посилити* [протиповітряну оборону].

Загальній тенденції офіційного інформування відповідає використання в медіаповідомленнях віддієслівних іменників, які надають викладові абстрактного, відстороненого значення. І хоч такі іменники не інтенсифікують розповідь, однак апелюють до семантики вихідних дієслів: процесуальності, тривалості, результативності, фазовості, незакінченості тощо. Носіями динамічної інформації виступають іменники *відхід, зачищення, мінування, наліт, оточення, пересування, підвіз, розвідування, розсічення, стримування, постачання*. Наприклад: *нанесення удару, відбиття наступу, пересування в тилу ворога, поновлення штурмів, загроза ураження, загроза оточення* та ін.

Конотативні дієслова, які містять оцінний, емотивний, експресивний чи стилістичний компоненти, залучаються зрідка, оскільки семантика інформування дистанціюється від вираження ставлення суб'єкта до об'єкта висловлювання. Проте навіть офіційне інформування не позбавлене повного «відфільтрування» емоційно-оцінних лексем. Особливо, коли це стосується такої чутливої теми, як війна. Тому сполучуваність дієслова стає основою для висловів з переносним значенням: *розвивати наступ, переламати хід війни, зламати настрій росіян, вимотати ворога, розрізається навпіл угруповання росіян, перерізати так званий сухопутний коридор на Крим, вбивати мотивацію російських військовослужбовців, перемелюється наступальний потенціал російської армії* та ін. Саме використання переносного значення забезпечує інформаційним матеріалам деякий мінімум вираження ставлення до подій.

Розуміння функцій і значення дієслів у структурі нарації про війну пов'язане з «нарративом події», який пояснює поточну ситуацію та її окремі складники, дозволяє співвіднести факти, події, вчинки супротивних сторін. Така функційність дієслова забезпечує інформаційним медіаповідомленням включеність у стратегічні наративи, які науковці розуміють як «одну чи кілька пов'язаних між собою історій, що переважно ґрунтуються на реальних подіях, значення та роль яких у ході розповіді модифікується, а також має чітку, логічну, естетичну побудову, делікатно підібрану фактичну доказову базу, спрямовану на подальшу колекцію світосприйняття й поглядів потенціальних реципієнтів наративу» [5, с. 36]. Отже, на рівні сприймання окремі інформаційні медіаповідомлення складають загальну картину найважливішого для України сучасного наративу про перемогу над агресором, а дієслова є маркерами просування на цьому шляху, дозволяють поєднати, зібрати докупи події та дійових осіб у межах системи «історій», що формують, ілюструють стратегічний наратив «Україна переможе!». На думку Н. Лебідь, «Стратегічні наративи в період війни впливають на психоемоційні стани суспільства, пропонують спосіб досягнення мети, забезпечуючи громадськість розумінням і сенсом подій, пов'язаних із застосуванням воєнної сили» [1, с. 296].

Нарация офіційних медіаповідомлень про воєнні дії відображає тенденцію офіційно-ділового стилю до дієслівної збідненості, натомість – домінування іменних частин мови. Динамізм подій підпорядкований навіть не зображальності текстів, а їх інформативній функції та відстороненій манері викладу. Інформаційна журналістика створює «довідкові матеріали» у межах певної тематики, тому використовує шаблонне розповідання, зумовлене формальними вимогами жанрів. За рамки інформування виходять інші види і жанри журналістики, нарація яких розгортається в сюжетах, персонажах, деталях оповіді, підтекстах, міжтекстових зв'язках тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебідь Н. М. Наративи війни в українських ЗМІ в умовах повномасштабного вторгнення росії. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33 (72). № 5. Ч. 2. С. 295-300. URL: https://philol.vernadskeyjournals.in.ua/journals/2022/5_2022/part_2/49.pdf
2. Радіо Свобода : сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>
3. Стратегічні наративи і їх битви у геополітиці, війнах і бізнесі – виклики і ризики для України. *Українська воєнна партія : незалежне мережеве видання*. URL: <http://mil.biz.ua/blog/%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B8-%D1%83-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%86%D1%96-%D0%B2/>
4. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» № 47/2017 від 29.12.2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
5. Чеховська М., Рагнев А. Стратегічний наратив у системі стратегічних комунікацій. *Право і суспільство*. 2018. № 5. Ч. 2. С. 32-37. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/7.pdf

ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ У НАРАТИВАХ ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Демедюк Марина Валентинівна,

кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України, м. Львів

Одним із здобутків людської цивілізації є здатність пам'ятати, зберігати для нащадків як матеріальну культуру, так і усні свідчення про минуле. Однак у пам'яті людини чи спільноти фіксується не все, а лише те, що стало важливим для її становлення, розвитку чи занепаду. Важливим компонентом історій з особистого досвіду є суб'єктивність, яка, на думку С. Шталь, становить ключовий елемент при трансформації індивідуального досвіду у культурний текст шляхом оповідання історій [3, р.118]. Оповідач, на думку дослідниці, обирає тему і засоби для її розкриття з готового масиву фольклорних форм. Сама ж історія не є доконаним текстом без взаємодії оповідача і слухача, де останній не просто пасивний спостерігач, а навпаки – активно залучений у процес творення.

Українська вчена О. Лабащук підкреслює, що «протягом останнього десятиліття в Україні активізується науковий інтерес фольклористів до записів та публікацій автобіографічних спогадів, що мають виразну соціально-історичну проблематику» [6]. Серед таких студій варто назвати ґрунтовні наукові розвідки Г. Дем'яна, Р. Кирчіва, Є. Луня, О. Кузьменко, Л. Халюк та ін. Ключовою у них є думка про те, що історії з особистого досвіду фіксують виключно важливі для індивіда чи спільноти події, які зазнають трансформації у свідомості оповідача та шляхом передачі тексту від транслятора до транслятора. У традиції лишаються не разові твори, а оповіді, які становлять значний інтерес для життя спільноти, відтворюючи певні етапи її життєдіяльності.

Війна належить до катаклізмів, які руйнують звичний уклад життя спільноти. Із початком збройних протистоянь відбуваються і невідворотні трансформації всередині людини. Звичні повсякденні клопоти поступаються боротьбі за виживання, яка подекуди потребує надлюдської витримки і зусиль. Концептуальний образ війни у поетичних текстах і наративах, на думку О. Кузьменко, «ґрунтується на стійких уявленнях багатьох народів Європи, у яких війна виступає об'єктом вірувань, знаків-вісників та передбачень» [5, с. 240].

Фіксуючи наративи про події 30-60-х рр. ХХ ст. на території, що у 1943 р. належала до Колківської повстанської республіки, постійно натрапляю на спомини респондентів про війну, яка для них стає поняттям екзистенційним. Більшість опитаних є людьми, які під час Другої світової війни були дітьми чи підлітками, а тому їхні історії часто зосереджені на пережитому особистому досвіді перебування в окупації, втечі від небезпеки чи втрати рідних. При аналізі таких текстів варто враховувати, що історія життя людини повинна розглядатися не лише як розповідь, а «як цілісна структура, яка володіє своєю сюжетною організацією, пов'язуючи людину з реальністю, в якій вона існує» [1, р.243]. Досліджуючи оповіді про війни, Т. Боуві підкреслює, що особисті наративи відтворюють історію поразок і втрат, страждань і болю, а також презентують історії морального вибору, ґносеологічну невизначеність та особисті переживання оповідача [1, р.244]. Суголосні думки висловлює і естонська дослідниця М. Койва, говорячи, що «історії особистого досвіду не відтворюють реальність, а є акумуляцією стереотипів та індивідуального досвіду наратора» [2, р.132].

У спогадах мешканців Волинського Полісся період Другої світової війни означений вервечкою подій. Найперше це розстріли в'язнів у Луцькій тюрмі 1941 р. та впізнання загиблих родичів, організоване німецькою адміністрацією. Наступним блоком є прихід німців в село і влаштування побуту під час окупації. Чимало сюжетів сконцентровано також на подіях, пов'язаних із життям в період Колківської повстанської республіки. Великим блоком є розповіді про втечу в ліс від каральних загонів СС, наративи про спалення сіл та прихід советів.

Однак центральною лінією є зображення війни крізь призму дитячих спогадів. Здебільшого оповіді про Другу світову ґрунтуються на пережитому в дитинстві, а тому часто респонденти відразу означають свій вік на початку оповіді: «Я тобі що розкажу. Розкажу, як було міні тринадцяти рік, як була война. Як ті повстанци хавалися, як били їх по лісу ходили»¹; «А я од вісім років усе знаю. У нас була война. Німци пришли в наше село»²; «Мині було шість років. І помню як самольоти литіли, бомби кідали. Там он міст полоньські, то того моста били»³. Почасти таке акцентування є і їхнім виправданням, що не можуть розповісти детальніше, більше, адже, будучи в той час дітьми, не усвідомлювали масштабу подій.

Війна як порушення звичного ритму життя спільноти стає магістральним мотивом оповіді. Селяни змушені покидати дім, беручи з собою лише найнеобхідніше: «Як стала война в силі, то з цих хуторів Туркі, то всіх вигнали в сило. А хати пооставали порожні. А потім втикали із сила. Сило вибралоса, геть порожне було. Утикали як казали на Сібір туди пуд лис. То удень по хатах там товклися, а на ніч утикали»⁴; «Ох, люде втикали і на хутор. Ми були на хутори і туди втикали, і в ліс утикали. Скрузь утикали люде. Як німци пошли, то стали розходитиса, роз'їжджатиса, бо от ж на хутор вили і корови»⁵. Тут стикаємося із зображенням хуторів як безпечного прихистку та свободи, а тому особливо гостро сприймалосі виселення із хуторів з приходом советів.

Ще одним локусом порятунку виступає ліс як реальний і водночас сакральний простір, куди німці йти боялися: «Усі в ліси були. Усі в ліси. А тоді вже як вони перешли, то давай робити собі зимлянкі. Хто в ліси, хто в силі. То було навесні, а до госени кажди собі хатку яку зробив ди й сиділи»⁶, «Німци йшли. Хати ото землянкі, то ж то хати усе були. Покінут всі хати ди й у лис втикают. А німец в ліс боявса йти»⁷

З-поміж діалогів про війну «колишню» проступає і війна сьогодення, яка сприймається як щось абсолютно протиприродне: «А мені восімдисят п'ять

¹ Зап. М.Демедюк від Водько Євдокії Гордіївни, 1932 р.н., народилася в с. Хряськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів авторки

² Зап. М. Демедюк від Пугач Софії Куприянівни, 1934 р.н., нар. в с. Нові Підцаревичі Маневицького р-ну Волинської обл., освіта- 3 класи, працювала в колгоспі. 31.07.2022 р. Особистий архів авторки

³ Зап. М. Демедюк від Якібчука Володимира Федосійовича, 1934 р.н., нар. в с. Колодії Маневицького р-ну Волинської обл., освіта- 3 класи, працював в колгоспі. 2.08.2022 р. Особистий архів авторки

⁴ Зап. М.Демедюк від Водько Євдокії Гордіївни, 1932 р.н., народилася в с. Хряськ Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл. Освіта – 3 класи, працювала в колгоспі. 8.08.2018. Особистий архів авторки

⁵ Зап. М. Демедюк від Ярошик Анастасії Іванівни 1935 р.н. нар. в с. Козлиничі Маневицького р-ну Волинської обл., освіта 2 класи, працювала в колгоспі. 15.07.2021 Особистий архів авторки

⁶ Зап. М. Демедюк від Андрусик Любові Никифорівни, 1938 р.н., нар. в с. Старий Чарторийськ Маневицького р-ну Волинської обл, Проживає в с. Рудка Маневицького р-ну Волинської обл., освіта 3 кл., працювала в колгоспі, 7.08.2022р. Особистий архів авторки

⁷ Зап. М. Демедюк від Киришко Федосії Андріївни, 1936 р.н., нар. в с.Підгаття Колківського (тепер Маневицького) р-ну Волинської обл., 9 класів, працювала на заводі. 9.08.2020р. Особистий архів авторки

уже. Пережила одну війну ще й другу треба»⁸, «Ото така була житка. Страшна житка. Ди й топір страшно, шо та война. Бо як здумаю»⁹.

Оповідачі часто наголошують, що для людини катастрофою є пережити одну війну, а тут доводиться на схилі віку вже боятися не за себе, а за дітей і онуків. В оповідях записаних до повномасштабного вторгнення війна постає як невідворотне зло минулого, а також події віддалені географічно. Почасти респонденти проводять аналогії із подіями Другої світової та сучасними боями на Сході України. Водночас у записах 2022 р. виразно прослідковуються відмінності між війною колишньою і тою, що триває. Перша зображується як протистояння двох рівнозначних суперників, що однаково несуть зло, виборюючи верховенство у світі. Українці ж тут є спільнотою, яка протистоїть обом тираніям, намагаючись означити свою національну окремішність. Війна сучасна – це зло біблійного масштабу, причин і жорстокості якої оповідачі не здатні пояснити: «І зара всі люди кажут, шо в войну скіки він помнит такого німци не робили, як зара росіяни роблят нашим. Нам шкоди не робили німци. І дитей не чіпали, ни так, як то зара роблят»¹⁰; «Колись война була, то война, а тепер хіба то война, то стрибленія народа всякого. Шоб з маленькіх начинати істрибляти. Де така война була?»¹¹; «Цьо не армия, цьо унічтоженіє народа. То як була война, то була война. То ішли німці на країну, а тиї туди. А цьо не поняти. Вони ж унічтожают і маленькіх, і старих, усякіх. Німци такі ни жистокі були. Людям дали втикти»¹².

Таким чином, у наративах Волинського Полісся образ війни набуває апокаліптичного звучання. Це насамперед дитячі спомини про жахи минулого, невідворотність втрати та спроби подолання травм. У текстах, зафіксованих після повномасштабного вторгнення, знаходимо протиставлення двох воєн, в якому Друга світова поступається жорстокістю і масштабом сучасній.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bowie T.Jr. «An I for an Eye»: *Personal Narrative and the Great War*. Brown University, 1989. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a218317.pdf>
2. Кõiva M. The big snowstorm I: The spreading of personal experience stories about Soviet Estonia among Estonians in Sweden. *Sociology*, 2002. P.132.

⁸ Зап. М. Демедюк від Шолом Олени Архіповни 1937 р.н., нар. в с. Гута Лісівська Маневицького р-ну Волинської обл., освіта - 4 класи, працювала в колгоспі. Проживає в с. Кам'януха 7.08.2022 р. Особистий архів авторки

⁹ Зап. М. Демедюк від Андрусик Любові Никифорівни, 1938 р.н., нар. в с. Старий Чарторийськ Маневицького р-ну Волинської обл, Проживає в с. Рудка Маневицького р-ну Волинської обл., освіта 3 кл. , працювала в колгоспі, 7.08.2022р. Особистий архів авторки

¹⁰ Зап. М. Демедюк від, Онуфрійчук Уляни Мартинівни 1935 р.н., та Сикиди Надії Мартинівни, 1938 р.н. нар. в с. Колодії Маневицького р-ну Волинської обл., освіта - 3 класи, працювали в колгоспі. 2.08.2022 р. Особистий архів авторки

¹¹ Зап. М. Демедюк від Соловійової Надії Іллівни, 1934 р.н., нар. в с. Колодії Маневицького р-ну Волинської обл., освіта - 3 класи, працювала в колгоспі. 2.08.2022 р. Особистий архів авторки

¹² Зап. М. Демедюк від Шолом Олени Архіповни 1937 р.н., нар. в с. Гута Лісівська Маневицького р-ну Волинської обл., освіта - 4 класи, працювала в колгоспі. Проживає в с. Кам'януха 7.08.2022 р. Особистий архів авторки

3. Dolby Stahl S. *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington: Indiana University Press, 1989.

4. Борисенкова А. Теория повествования Поля Рикера: от нарративной организации опыта к нарративным основаниям научного знания. *Социологическое обозрение*. Том 6. № 1. 2007. С. 55—63

5. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.

6. Лабашук О. Здобутки та перспективи дослідження автобіографічних оповідей у фольклористиці. *Studia Methodologica*. 2016. Вип. 43 С. 14–22.

ІНТЕРЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА СПЕЦИФІКА ОПОВІДІ І СВДЧЕННЯ У ЧАСИ ВІЙНИ

Доброносова Юлія Дмитрівна,

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та педагогіки
Національного транспортного університету*

Російсько-українська війна триває майже десятиліття, а нинішній її етап, котрий розпочався 24 лютого 2022 року, позначений численними екзистенційними викликами. Життя мільйонів українців розгортається у повсякденні війни, яке визначає граничні випробовування ціннісних орієнтацій і впливає на процеси самоздійснення, реалізацію особистістю життєвого вибору і трансформації її медіадосвіду. Сьогодні актуальні дослідження на перетині філософської антропології та етики, що в часи війни ставлять питання про засади людського способу присутності у світі, котрий нині передбачає і специфічну присутність у культурі медіарозмаїття, позначений переплетінням онлайн- і офлайн-взаємодії. Один із можливих напрямів розмислу — пізнання феноменів, що визначають особливості людського існування, серед яких й осмислення антропологічних основ здатності особи оповідати і свідчити, що сьогодні реалізуються у медіатизованій та немедіатизованій формах. Осягнення філософсько-антропологічних та етичних аспектів наративу дозволяє нам вийти на продуктивну міждисциплінарність, методологічно цінну для розвитку багатьох галузей гуманітаристики. Метою нашого розгляду є виявлення інтерекзистенціальної специфіки здатності оповідати і свідчити, що увиразнюється у повсякденні війни та в горизонті тотальної медіатизації культури. Реалізація її потребуватиме використання здобутків наративістики та методології філософської антропології і практичної філософії. Поставлене завдання співмірне зі спрямуваннями філософського дискурсу, наміченими

минулого року українськими філософами [1; 2] та нашими власними ініціативами пошуку новітніх форм філософування [3].

Час повномасштабної війни засвідчує активізацію у багатьох людей екзистенційної потреби у творенні персональних наративів для фіксації власного досвіду із залученням можливостей різноманітних медіа, починаючи з давнього медіа письма і закінчуючи новітніми медіамережами, котрі стають простором творення і поширення особистих історій. У художніх текстах, щоденниках, зафіксованих за допомогою візуальних і аудіальних медіа усних оповідях, серіях фотографій, документальних медіатизованих історіях способом конструювання виступають варіанти поєднання вербального і візуального, з окремих наративів формуються інтертекстуальні та інтервізуальні мережі. В культурі медіарозмаїття здатність оповідати перетворюється у здатність свідчити, що спонукає до осмислення спільного і відмінного у відповідних ним варіантах наративу.

Сьогодні в Україні з одного боку наративів про власний досвід повсякдення війни багато у медіатизованих і немежіатизованих формах презентації, з іншого — частина потенційних оповідачів-свідків не можуть почати оповідати, адже мають здійснити перехід, образно означений у розмові Кеті Карут із Шощаною Фельман [4, с. 451 – 460] як перехід від присяги мовчання до присяги говорити. Ще Габріель Марсель акцентував на тому, що свідчення передбачає з одного боку персональну залученість (здатність особи бути гарантом висловленого), а з іншого — свідок є а-монадичною істотою і його наратив подібний до дару, спрямованого до Іншого. Свідчення передбачає використання досвіду задля звернення до Інших, і цей момент присутній як «лялечка» і в звичайній оповіді, котра спочатку не задумувалася як свідчення. Міркуючи про специфіку людської присутності у світі, Поль Рікер пов'язав їх із чотирма проблемами філософського дискурсу — мови, діяльності, розповіді й етичного життя, і окреслив особливості людського існування шляхом виділення здатностей людини говорити, діяти, розповідати/оповідати, відповідати. У версії філософа спроможність творити наративи виступає критерієм набуття особою динамічної ідентичності, причому автор особистого наративу отримує досвід авторства власних дій, поєднаний із досвідом авторства оповіді про них. У Рікера весь людський досвід разом із основоположною його характеристикою темпоральністю має наративну організацію, тому час особа переживає як свій час в залежності від того, як його артикульовано у її оповіді. Цей момент особливо виразний у випадку наративів, створених з повсякдення війни і представлених у медіамережах. Без особистих оповідей час війни не є привласненим суб'єктом персонально.

Оповідь про досвід війни плюс отримання досвіду оповіді про війну і про себе в її рамці дозволяє уникнути відчуження від повсякдення війни, але може стати джерелом як психологічної травматизації, так і посттравматичного зростання самого оповідача і того, до кого його наратив звернено. Досвід оповіді

з повсякдення війни відрізняється від досвіду оповіді з мирного повсякдення, бо передбачає народження навіть не іншої мови, а іншого способу мовлення і вивільнення потенціалу різних медіа творити смисли. Підставою для цього є увиразнення у здатності оповідати і свідчити інтерекзистенціального характеру наративу та етичної складової людського життя. Томас Ренч [5, с. 182–185] вказує на інтерекзистенціалітет людського, що проявляється у первинності інтерекзистенції над екзистенцією і неможливості конституювання у первинному світі поодинокого суб'єкта.

Оповідь і свідчення, створені в координатах життєсвіту війни і презентовані за допомогою різних медіа, яскраво проявляють те, що початково ми не перебуваємо в ізоляції, а стаємо людьми, коли вступаємо до комунікативної реальності спільного світу, тому в обох випадках наратив свідчить про інтерсуб'єктивність людської ситуації в світі, що в медіамережєвих структурах часто візуалізовані. Водночас дія і мова у ньому конституують суб'єктивність окремого життя в комунікативно влаштованому світі. Екзистенційний перехід, що відбувається у виборі особи оповідати і свідчити, проявляє парадоксальну не-приватність приватного у наративі і засвідчує інтерекзистенціальну специфіку оповіді і свідчення, що є підставою для зміни досвіду і уможлиблює солідарність шляхом вислуховування, прочитання, перегляду наративів, що масштабується у медіамережах і соціальних медіа. Недарма Роберт Джей Ліфтон [4, с. 35 – 40] пов'язує свідчення тих, хто вижив у катастрофічних подіях, із відповідальністю, адже здатність свідчити виявляється терапевтичною, бо в ній можна продемонструвати відповідальність.

Особистий наратив як відповідь на екзистенційні виклики повсякдення війни передбачає увиразнення інтерсуб'єктивності людської ситуації у світі та інтерекзистенціальної специфіки оповіді і свідчення, причому у переході від першого до другого актуалізується етична складова комунікації — смисл співвідповідальності оповідача/свідка і того, кому адресовано оповідь/свідчення. Це відкриває нам розуміння наративу як важливого чинника комунікативної самоактуалізації особистості у граничній ситуації із виходом і конкретний медіадосвід, розуміння чого може бути використане як під час аналізу художніх чи документальних наративів, так і в інноваційних медіаосвітніх і медіапсихологічних практиках створення наративів за допомогою різних медіа, розробка яких є одним із варіантів відповіді на виклики актуального етапу війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Війна як соціокультурний феномен. Круглий стіл «Філософської думки». Частина 1. *Філософська думка*. 2022. № 3. С. 7–58.

2. Війна як соціокультурний феномен. Круглий стіл «Філософської думки». Частина 2. *Філософська думка*. 2022. № 4. С. 105–144.

3. Ємець-Доброносова Юлія (Доброносова Ю.Д.). Час війни. Дієслова. *Критика*. № 1 – 2. 2022. С. 33 – 39.

4. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Інтерв'ю провела Кеті Карут / Пер. з англ. Катерини Дисі. Київ : Дух і Літера, 2017. 496 с.

5. Ренч Томас. Конституція моральності. Трансцендентальна антропологія і практична філософія. Пер. з нім. В. Приходька. Київ : Дух і Літера, 2010. 348 с.

ТРАДИЦІЙНИЙ ПОХОРОН У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Іваннікова Людмила Володимирівна,

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

відділу української та зарубіжної фольклористики

Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т.Рильського НАН України

Український поховальний обряд зазнав певних трансформації в умовах російсько-української війни 2014–2023 рр. Перш за все це стосується похорону загиблих воїнів. У ньому дуже тісно взаємодіють як традиційні, так і нові елементи, які сформувалися під впливом військового часу і на сьогодні вже стали усталеною нормою. Тож мета цього дослідження – простежити зміни похоронного ритуалу, які відбулися протягом останнього часу, і з'ясувати, як вони корелюються з народною традицією, як носії фольклорної традиції ставляться до нововведень. Джерельною базою стали як мої власні записи, зроблені під час похорону мого односельця, свідком якого я була, так і матеріали, викладені в соцмережах (фото, відео, вірші, спогади та кореспонденції).

До сучасних трансформацій належать: зміна структури похорону, його акціональної складової, зміна атрибутів та персонажів, задіяних у ритуалі, зміна його вербальної-музичної складової.

Зміна структури похорону. Відсутність важливих елементів обряду: підготовка до похорону, приготування смертного одягу, прощання з рідними, ритуали захисної магії, обмивання та рядження тіла, сидіння над покійником, випікання короваю та вбиранні гільця для неодруженої молоді. Натомість зберігаються такі традиційні елементи, як сповіщення про смерть церковними дзвонами, оплакування покійника (особливо актуалізувалось, адже оплакують матері, дружини, сестри, діти), церковне відспівування, процесія до місця поховання, поминальний обід, роздача милостині, панахиди на дев'ятий і

сороковий день, відвідання могили та голосіння там не лише в поминальні дні, а й в інші пам'ятні дні, зокрема, в день народження полеглого воїна зберігається традиція ставити на вікні або на столі перед портретом загиблого склянку з водою, накриту скибкою хліба, які на сороковий день відносять на могилу і там залишають, споживання колива.

Зміни акціональної складової похорону. До найбільш поширених елементів належать:

1) ставання на коліна з приспущеними або розгорнутими перед собою прапорами (вдень), із запаленими свічками, лампадами (вночі) обабіч дороги під час проїзду траурного кортежу та в момент винесення тіла з військового автомобіля, а також після відспівування, поки не сформувалась похоронна процесія. Стають на коліна під час прощання на площі, в соборі або перед опусканням у яму. Той, хто прощається, стає на одне коліно і прикладається головою до труни або торкається її рукою.

2) Встеляння дороги, по якій їде траурний кортеж, живими квітами. Їх або кидають під колеса автомобіля, стоячи на колінах, або розкладають зарання серед дороги. Цей ритуал відомий на Волині. Квітами встеляли останню дорогу від хати до цвинтаря, коли вмирав хтось молодий. Цю функцію виконували діти, які з вузликом ішли попереду процесії.

3) Колективне відспівування трьома, п'ятьма, сімома духівниками, одночасний похорон двох або кількох загиблих воїнів. Ця практика встановилася вже в час російсько-української повномасштабної війни 2022–2023 рр. Власне, від Майдану продовжується практика відспівування героїв на площах великих міст або на Майдані в Києві, який має статус найбільш сакрального локусу України. Практикується і відспівування в головному соборі того чи іншого міста, зокрема, в Михайлівському Золотоверхому, кафедральному соборі ПЦУ, який відіграв неординарну роль під час Революції Гідності. Ця публічність похоронів дуже важлива насамперед для родини, як акт психотерапії («За моїм сином плаче вся Україна!»), а також і для всього суспільства: це демонструє високу пошану до подвигу військових, підвищення їхнього статусу в державі. Важлива також і консолідація суспільства на боротьбу з ворогом. Цю консолідуючу функцію виконують похорони військових.

4) Дорога додому, подзвін. Такий же консолідуючий характер для всієї української спільноти має й остання дорога воїна додому. Його везуть через багато сіл і міст, мешканцям яких зарання повідомляють у соцмережах про проїзд траурного кортежу, щоб вони віддали шану полеглому землякові. У храмах, повз які проїжджає кортеж, дзвонять дзвони. Всі ці елементи – це трансформована традиція.

5) Публічність похорону. Вона полягає ще й у тому, що велику кількість фото та відео викладають в Інтернет. Під цими публікаціями люди

висловлюють свої співчуття, пишуть імпровізовані молитви, консолідуючі слогани.

б) У традиційному похороні відбуваються поминальні обіди, на яких переважно півчі співають різні релігійні пісні та псалми. У сучасному міському побуті, включно з похоронами загиблих воїнів, ці піснеспіви трансформувалися у своєрідні тости-промови, де також згадують загиблого і розповідають про зворушливі випадки з його життя. З іншого боку це замінює відоме в традиції сидіння коло мерця, під час якого також згадували померлого добрим словом.

Зміна атрибутів. До атрибутів похорону загиблих воїнів належать як традиційні предмети, функції яких змінилися, так і нові, що вже стали органічною частиною ритуалу. Це насамперед національний прапор та інші прапори, червона китайка, труна або ковчег з останками, прикрита прапором, живі квіти, вінки переважно із жовтих і блакитних квітів, хрест, свічки, лампади, рушник, який вішають на хрест, хліб, який кладуть на віко або на труну, якщо вона закрита, хліб та вода, коливо, портрет, особисті речі, одяг загиблого. Свічки запалюють не лише у храмі, а й у квартирі перед портретом щодня протягом сорока днів, а також на могилі в дев'ятий, сороковий та інші поминальні дні. Портрет загиблого воїна несуть у траурному обрамленні попереду похоронної процесії або на лобовому склі в машині, після захоронення залишають на могилі під хрестом.

До новацій похорону належить використання національного та червоно-чорного прапорів, прапорів військових частин. Цим похорони військових відрізняються від похорону цивільних людей. Всезагальною традицією стало покривання тіла воїна або закритої труни, ковчега, синьо-жовтим прапором. Перед опусканням до ями під виконання Національного Гімну прапор тримають над труною розгорнутим, а потім, згорнувши, передають матері або вдові, як пам'ять. Інший прапор встановлюють на могилі воїна.

Покривання труни червоною китайкою (шовкова тканина малинового кольору) походить із козацьких часів. У той час вона мала цілком прагматичний зміст, виконувала роль савана. Вперше цей звичай був застосований під час похорону Тараса Шевченка, його труну покрили червоною китайкою. У наш час цю практику відновили під час перепоховання Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина. Червоною китайкою вкрили тіла воїнів Андрія Жованика та Юрія Коваленка після прощання на Майдані 5 серпня 2022 р. На відміну від прапора, вона залишається в труні.

ДОПОМОГА Й КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК ЕТНОМЕНТАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ПОВСТАНСЬКИХ НАРАТИВІВ (НА МАТЕРІАЛАХ З ВОЛИНИ)

Качмар Марія Богданівна

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
відділ фольклористики Інститут народознавства НАН України*

Дослідження ментальності як унікального та цілісного антропологічного явища – один із пріоритетних напрямків сучасної гуманітаристики. Ментальність як світоглядна установка (картина світу) певного народу та менталітет як модель поведінки (національний характер) органічно пов'язані з культурою: «ментальність у концентрованому вигляді відображає специфіку національної культури, проєктивною інтенцією якої у соціумі виступає менталітет» [1, с. 29–30]. Однією із найважливіших сфер їхнього акумулювання, форм побутування, збереження і трансляції є народна творчість, зокрема й прозова традиція про національно-визвольні змагання українців періоду Другої світової війни та повоєнної епохи. За словами О. Кузьменко, «такі тексти (фольклорні, фольклоризовані чи з ознаками фольклорності) можна розглядати також як своєрідні моделі етноментальної та мовно-фольклорної картин світу, важливими репрезентантами якої є слова-концепти народної культури» [9, с. 171]. Серед найважливіших семантичних згустків повстанського епосу виділяємо ідейність та патріотизм як ідеологічне підґрунтя, героїзм, велику жертвовність, допомогу та консолідацію в найкритичніші моменти історії. Простежуємо беззаперечну тяглість традиції від періоду козаччини, Української національної революції 1917–1921 років до сучасних подій в нашій державі, пов'язаних з російською агресією.

Отож, зупинимося детальніше на мотивах «нація консолідується» та «цивільне населення допомагає своїм героям» в наративах про збройну боротьбу ОУН-УПА. Вони чітко вписуються в семантичне поле всеохопності та масовості повстанського руху, особливо на початкових етапах національно-визвольних змагань. У наративах про підпільну боротьбу із радянською тоталітарною машиною мотив допомоги, сприяння повстанцям певним чином модифіковано. Плацдармом для появи таких елементів стали гуманність і толерантність українців, за А. Фурманом, потреба допомогти слабким, високорозвинений альтруїзм як форма прояву традиційної емоційності [11, с. 37]. Цінна, наш погляд, думка авторів дослідження «Ментальний вимір української цивілізації» (2017) про те, що відмінності стосуються мотиваційного елементу такої толерантності, її рушійної сили [8, с. 131]: «дух хоробрості за браком агресивності українців» [12, с. 168] (сам не піду воювати, але буду допомагати); «спочута соціальність», яка є противагою до соціально незацікавленого егоцентризму та «полягає на відчуженні себе самого в других»

[13, с. 79] (якби я був (-ла) на місці повстанців); високий ступінь громадсько-політичної самоорганізації українського народу як позитивна риса [8, с. 131] чи страх, пов'язаний із намаганнями убезпечити середовище, щоб зберегти себе і свою сім'ю [8, с. 132]. Зазначимо, що в повстанських наративах причини появи мотиву надання допомоги (говоримо лише про допомогу місцевого населення українським воїнам) акумульовано в комплексі з домінуючим вираженням в певних зразках окремих із них.

В оповіданнях про період Другої світової війни, коли з'явилося своє військо, здатне захищати своїх та вести боротьбу проти всіх за свою державу, мотив надання допомоги подано як широкомасштабний волонтерський рух: «Люди помагали. Так. І шкарпетки в'язали, і одяг шили, і харчами – і **всім...**» [6]; «Якби **не допомагали**, та вони б і **не могли вижити**. Це ж тоже було: і туди, і туди треба було дати. [А чим допомагали? Як допомагали?] **Чим могли**: і хліб, і сало, і м'ясо – і все. Тоді **сами бідні були**, але **помагали**» [5]; «**Дуже помагали**. В основному **місцеве населення**. Тому що ми, ця наша **Армія Повстаньча**, вона нічого **собі свого не мала**, не то що свого, а зі сторони ніхто не помагав. Ніхто. Ні німці, ніхто. В двох таких лёщатах. З одної сторони німці, з другої сторони комуністи...» [3] Наведені зразки відображають семантичну наповненість всього наративного комплексу про допомогу, у якій виділяємо такі смислові пуанти: допомагали всім, чим могли, дуже (вияви значних розмірів та високого ступеня залучення місцевих); самі бідні були, але допомагали (самовідданість, яку можна висловити фразеологізмом «віддати останню сорочку»); якби не допомагали, то українські воїни не могли б вижити – вони нічого не мали (осмислена допомога, продиктована співчуттям та значним усвідомленням власного значення у консолідованій боротьбі, коли кожен виконує свою функцію).

Отож, можемо ствердити, що саме віра у власне військо (народ розумів, «що перемогти ворога може тільки армія» [10, с. 890]) та здатність українців до консолідації в найважчі переломні моменти історії зумовили появу явища волонтерства, відображеного у фольклорних наративах. Свідченням питомості цих характеристик є традиційна тяглість, зокрема їхнє акумулювання з виникненням мобілізуючих обставин (російсько-української війни) на сучасному етапі. Масовий волонтерський рух є показником високої духовності і моралі українців: «самовіддана, оперативна, організована робота волонтерських груп стала потужним фактором захисту держави, підтримки збройних сил, допомоги переселенцям» [8, с. 478]. Народна свідомість вже реагує на цей момент: «Наша баба має нагороду від Всеукраїнського об'єднання патріотів, бо вона є волонтером... Вона зв'язала хлопцям вже на передову більше ста пар носків, передала на зиму...» [7] (родинний наратив про оповідачку Софію Гайдай – сучасну волонтерку).

Дещо інший різновид допомоги актуалізовано в народних текстах про підпільну боротьбу із загонами НКВС. Тут широкомасштабність та масова

залученість семантично звужуються: допомагають в критичні моменти не всі, а лише свої (співтовариші, родичі, однодумці, перевірені випробуваннями люди). Домінуючим стає страх, відчуття якого «перманентні в оповіданнях про світові війни, про Голодомор та виселення» [9, с. 494]. Його появі сприяли, безперечно, трагічні реалії післявоєнного часу, коли вся карально-репресивна машина була направлена на ліквідацію українського національно-визвольного руху. Окрім того, українці, втративши віру в боротьбу та швидко оцінивши ситуацію, проявили одну із своїх характерних рис – індивідуалізм втечі, елементарного біологічного виживання, убезпечення свого середовища. Такий стан речей пов'язаний, на думку багатьох дослідників, із травматичними подіями української історії, які залишили в пам'яті, психіці і ментальності українського підсвідомого важкий семантичний слід [8, с. 247]. Таким чином семантичне наповнення концепту допомоги змінюється: це пов'язано не лише із звуженням суб'єктно-об'єктного кола («всі – армія» до «свої – окремі герої»), а з ідейно-смісловим навантаженням, а відповідно емоційним забарвленням тестів («допомогти, щоб перемогти» стає «допомогти, щоб врятувати від смерті»). Наведемо кілька зразків: «Билися. Ну. Хлопці. О. І багато було поранених. О. То, каже мати, Боже, приїхали, привезли поранених. Клуня в нас була. І вже, каже, **тре їсти варити**. Я вару їсти, каже, і тим хлопцям. І ті хлопці **перев'язуємо, все робимо**, каже» [4]; «Та й каже мама: «Боже мій!» Як почнуть, каже, наступати, каже, ті УПА партізани, ну каже, той же, що я казала вам, Василь на білому коні. **Ну зв'язок то ж якийсь був – тре переховати...**» [2]; «Ну а хто ж кормив? Ну. **Хто знав, то носив**» [4].

Отже, народна прозова традиція актуалізувала етноментальні риси українців у численних версіях та варіантах про консолідацію та допомогу цивільного населення своїй армії, що мужньо боролася за державність і незалежність рідної землі від окупантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демчук Р. В. Ментальність як ідентифікаційне поняття у матриці української культури. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2017. С. 29 – 30. (28–33).
2. Записали М. Качмар та О. Чікало 16.08.2018р. в с. Підбереззі Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Герасимчук Ярослави Григорівни, 1954 р. н., с. Підбереззя.
3. Записали М. Качмар та О. Чікало 13.08.2018 в м. Горохові Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Криштальської Тамари Іванівни, 1923 р.н., с. Милятин Іванівського району Волинської області.
4. Записали М. Качмар та О. Чікало 20.08.2019 р. в с. Гірка Полонка Луцького р-ну Волинської обл. від Ланевської Лідії Дмитрівни, 1942 р.н., с. Гірка Полонка.

5. Записали М. Качмар та О. Чікало 20.08.2019 в с. Баєві Луцького р-ну Волинської обл. від Мельничука Зосіма Вікторовича, 1927 р.н., с. Баїв.
6. Записали М. Качмар і О. Чікало 16.08.2018 р. в с. Підбереззі Горохівського (тепер Луцького) р-ну Волинської обл. від Тисько Євгенії Іванівни, 1947 р.н., с. Підбереззя.
7. Записали М. Качмар та О. Чікало 19.08.2019 р. в с. Заборолі Луцького р-ну Волинської обл. від Юхимчук Тетяни, с. Забороль.
8. Калакура Я. С., Рафальський О.О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
9. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн) : монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
10. Луньо Є. Культ рідної армії у повстанській епічній традиції Яворівщини. Народознавчі зошити. 2012. № 4. С. 890–907.
11. Фурман А. Українська ментальність та її культурно-психологічні доміанти. Психологія і суспільство. 2001. №1. С. 9–73.
12. Янів В. Соціальні інстинкти українців. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен, 1993. С. 158–174.
13. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. Перший Український Педагогічний конгрес. 1935. Львів, 1938. С. 16–88.

СОН – «ДО ВІЙНИ», ВІЙНА – «ЯК СОН»: ОНІРИЧНИЙ ТЕКСТ В ЖІНОЧИХ АВТОНАРАТИВАХ

Кузьменко Оксана Мирославівна,

*доктор філологічних наук, старший науковий співробітник,
відділ соціальної антропології*

Інститут народознавства НАН України

1. Українське суспільство сьогодні перебуває у кризовому часопросторі, що визначає дуже високу динаміку комунікацій та мовленнєвої активності. Більше того, у час цифрової революції усі види спілкування людей підпадають під суттєво змінені шаблони взаємин. Одночасно функціонують традиційні види комунікації у формі приватних бесід у колі родини, друзів, на роботі, усних розповідей, які представляють та описують важливі суспільно-історичні події крізь призму особистого життєруху. Війна – одна з ключових тем до репрезентації історій про катастрофічні події, які були в минулому і які відбуваються сьогодні.

2. Наративна культура є полем міждисциплінарного вивчення. Усна оповідна традиція, як фрагмент цієї культури, є об'єктом вивчення у

дисципліні, яка все частіше окреслює свій предмет не тільки у парадигмі семантики як «словесне мистецтво», але також з когнітивної перспективи [7]. Сучасна фольклористика визначає епістеміологічний та антропологічні аспекти фольклорних явищ, прагне відшукати «приховані» смисли у текстах та їхніх соціокультурних контекстах.

3. Автобіографічні наративи про війну з включеними в них згадками про кошмари чи цілісними оніричними меморатами стали елементами повсякденного спілкування від перших днів повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Переповідання особливих т. зв. «віщих» снів від 2014 року стало практикою міжособистісної комунікації між членами родин, біженцями, серед військовослужбовців. Сни, побачені до війни чи напередодні стали способом психосоматичного вираження загальних знань про війну, досвіду якої у більшості респонденток не було. Перекази сновидінь стали «комунікативною подією» (Б. Тедлок). Гострі негативні емоції унаслідок пережитих масованих бомбардувань та обстрілів українських міст, сіл зумовило відповідні психологічні та психічні реакції на війну. Як пережитий досвід вони відобразилися у жіночих снах, які вказують на історію, яка має статися та «мають виразний антропологічний вимір», який дозволяє зрозуміти дієвість суспільних катастроф [2, с. 289].

4. Розповіді про сновидіння є не тільки об'єктом дослідження фольклорної культури [4; 6; 8], особливим видом «повідомлення», але також «публічними соціальними виступами, які відбуваються після досвіду сновидіння» [9]. Сюжет сну є оригінальною мовою, яку носії прагнуть запам'ятати, переказати, щоб зрозуміти і відчитати невідоме майбутнє. Текст переказу сну – це знак, а снотлумачний коментар – інтуїтивно значущий текст.

5. Історіографія досліджень символічної мови снів та снотлумачних текстів охоплює наукову літературу, яка виявляє різні теоретико-методологічні школи ХХ ст.: від європейських психоаналітиків З. Фрейда, К. Юнга, до американських психіатрів та філософів культури Н. Малькольма, Е. Фромма, Д. А. Гобсона, Б. Тедлок та ін. У поліфонії підходів важливе місце займають семіотики, культурні антропологі, етнолінгвісти та фольклористи, зокрема польські, литовські, українські (Д. Анцибор, Є. Бартмінський, В. Іванускайте-Шебутіне, М. Красиков, Я. Ставицька, С. Небжеговська, Т. Шевчук та ін.). Джерелом моєї розвідки стали 14 україномовних усних оніричних наративів, особисто записані упродовж березня 2022 – квітня 2023 років від жінок середнього віку (48-65 років), та інші друковані тексти, зафіксовані у рамках усноісторичних дослідницьких проектів.

6. «Віщі» сни в парадигмі інших фольклорних явищ, пов'язаних із процесом сновидіння, а саме: снотлумачні прикмети, перекази побутових снів, кошмари, заботони про сни, замовляння на сни – займають окрему позицію [1, с. 56]. Семантична взаємозалежність «віщого» сну та майбутнього героя/ -їні представлена у різних фольклорних жанрах (думи, балади, казки, перекази та

оповідання). Типовий мотив «віщого» сну в творах ХХ ст., зокрема піснях-хроніках про Першу світову війну, що тяжіє до традиції баладних творів із мотивом сну, та у наративах про Другу світову війну («віщі» сні остарбайтерів, сні в контексті сюжетів про повстанську боротьбу 1940–1960-х років.

«Віщий» сон оцінюють як базовий фольклорний концепт снотлумачної традиції [4; 8, с. 130]. Головна функція віщих снів про війну продиктована не тільки спрямованістю «у майбутнє», оскільки вони дають прогноз щодо життя людини або попередження їй (від біди, горя, смерті), але й коментарем про його надзвичайність чи нереальність. Мотив віри / невіри у передбачення вербалізовано в ініціальних чи фінальних формулах оніричних текстів про сучасну війну: «За війну ще мови не було і я, чесно кажучи, навіть і не думала, що може бути велика війна» (Л.О.); «Ніч перед війною. При тому, що я не вірю, що буде війна...» (М.М.). Особливість цих снів обумовлена призначенням інформувати інших про небезпеки, що спонукає оповідача поділитися пережитою уві сні подією. Сюжет має не тільки приватну /індивідуальну попереджувальну дію, але також суспільне значення, оскільки його профетична дія спрямована глобально, на колектив: «Цей віщий сон побачила за два дні до початку війни. Вночі з двадцять першого на двадцять другого лютого зрозуміла, що лихо насувається і буде війна» (Г.І.).

7. Виділяємо 4 типи сюжетотворчих парних мотивів: 1) «відсутність / відхід» (когось, чогось) – «присутність/прихід»; 2) «знищення» – «побудова»; 3) «зникнення» – «поява»; 4) «переміщення» – «стояння». Підпорядковані їм типові фольклорні образи: астральні символи, атмосферно-природні стихії та ландшафтні образи (небо, місяць, вітер, вода, море, ріка, земля\рілля), орнітосимволи (зграя птахів, голуби, ворони), флоро- та фауносимволи (квіти, виноград, яблука, горох, гадина), сакральні артефакти (ікона), антропообрази (померлі родичі, дівчинка, велика група людей), а також соматичні образи (сире м'ясо, кров, зуби). Останні мають високий семіотичний індекс на позначення «біди, лиха, смерті», як символічна універсалія «випадання зубів». На відміну від чоловічих, у «жіночих» снах часто фігурують стереотипні образи та ознаки, притаманні українській фольклорній традиції та мові («сухий очерет», «зів'ялі квіти», «брудна вода», «чорні ворони» [3, с. 47, 50]), а також близькоспорідненим культурно-історичним явищам, наприклад, таборовим снам, в яких образ кривавого м'яса тлумачився як «хвороба через побиття» [5, с. 73-75]. У матеріалах 1925–1928 рр. за програмою К. Грушевської, він має пояснення «хвороба», «слабість» [4, с. 85, 111].

8. Образ «свого» чи «чужого» дому у снах набуває концептуального значення. Рідний дім (квартира, хата) – локус екзистенційної «зміни», яка у реальному світі у час війни стає не об'єктом безпеки, спокою, а місцем, де чекає смертельна загроза зі сторони ворожої зброї чи війська. Візуальні образи пов'язані із його зовнішніми елементами, якісними характеристиками кольору, розміру: «А дом внутрі (він такий був дуже великий, великі такі стелі, такі

вікна [...] І я вдруг розвертаюся (вони ж вікна ве[ликі] – і бачу: нема стіни. Якась вона була і її нема...» (С. І.). Руйнування дому, сирени, вибухи, як правило, снилися до війни чи напередодні «початку» тим жінкам, які невдовзі особисто пережили сильні бомбардування та мають досвід біженства. У домі відбуваються зустрічі героїні з рідними / далекими предками, хто прийшов з «того» світу, щоб попередити про майбутні тривожні часи (Ч.Т.). Побачити у сні померлого, покійних родичів, особливо очікування чи пошук батьків – стійкі мотиви, які поширені у фольклорі багатьох слов'янських народів [3, с. 123; 4, с. 34].

Очікування визволення зайнятих рашистами територій, перемоги над ворогом – це головний посил думок, які живлять надію, що візуалізується у снах з фантастичними сюжетами («про участь в похороні Путіна», «про потоплену Москву»). Путін, Москва – персонажі світу «зла», які визначають оригінальність оніричних текстів про російсько-українську війну.

9. Знакові сні з війни можна поділити на категорії: «здійснені», «розгадані», «нерозгадані». Виражені емоції – це одна з перспективних тем в дослідженні жіночих снів. Вони омовлюють страх, переляк щодо побаченого, почутого чи ірреального. Скажімо, зведення в одну драматичну сцену живих і мертвих чи прийняття факту масованої військової агресії проти України. Рефлексії про «неможливість» повномасштабної війни у ХХІ ст., окупація українських територій, біженство зумовили сентенції, які типові в автобіографічних розповідях: «Мені здається, що вся ця війна і те, що відбувається – це сон» (І.Т.).

10. Образи «віщих» снів є символічним кодом, через який встановлюються відповідності між уявним і реальним світом. Їхня система – це інструменти до розкриття суті невідомих явищ реального світу та пізнання досвіду самого носія оніричного наративу. Образи-знаки утворюються за аналогіями до дій, кольорів, запахів, за прямими порівняннями, тотожностями чи складними асоціативними рядами, які стосуються традиційних знань про фольклорні символи, вірування, які у свою чергу опираються на міфологічні уявлення про людину, її земне життя і смерть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцибор Д. Онірична парадигма у фольклорі / Міфологія і фольклор. 2012. № 4. С. 55-58.
2. Козеллек Р. Терор і сновидіння / Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу / пер. з нім. Київ: Дух і літера, 2005. С. 281-301.
3. Народний сонник, упоряд., записи, передмова М. Дмитренка. Київ, 2005. 224 с.
4. Шевчук Т., Ставицька Я. Українська снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти). Київ: Дуліби, 2017. 224 с.

5. Cywiński P. *Sny obozowe w pamięci ocalałych z Auschwitz*. Państwowe muzeum Auschwitz-Birkenau. Oswiecim, 2016. 104 s.

6. Ivanauskaitė-Šeibutienė V. *Folklorinė sapno kalba: oneiriniai naratyvai bendruomeninėje komunikacijoje* / Tautosakos darbai. 2014. Vol. 48. P. 53–70.

7. Hajduk-Nijakowska J. *Folklorystyczny aspekt współczesnych narracji potocznych* / Etnolingwistyka. 2020. Vol. 32. P. 129-141.

8. Niebrzegowska S. *Polski sennik ludowy*. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 1996. 297 s.

9. Tedlock, B. *The New Anthropology of Dreaming / Dreams*, Eds. by K. Bulkeley. Palgrave Macmillan, New York, 2001. https://doi.org/10.1007/978-1-137-08545-0_17

ФОЛЬКЛОРИСТИКА У ДОСЛІДЖЕННІ ДОСВІДІВ ВІЙНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Лабашук Оксана Василівна

доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Одним із способів, як можна вивчати досвіди війни, є запис та наукова інтерпретація усних автобіографічних розповідей, записаних методом структурованого чи неструктурованого наративного інтерв'ю.

Сьогодні історії українців про війну, про те, як вона переживається різними групами населення, активно записуються, публікуються самозаписи, створені навіть окремі сайти, де публікуються персональні наративи про досвіди війни. Це, зокрема, проєкт «Словник війни», започаткований Остапом Сливінським, покликаний зафіксувати і зберегти свідчення очевидців про війну. <https://pen.org.ua/slovnyk-vijny-kоротki-istoriyi-ukrayinskogo-sprotyvu>. Проєкт «War Stories» <https://warstories.org.ua/> має на меті зібрати історії людей, які пройшли чи проходять війну. Збір та накопичення історій війни очевидців «з перших уст» повинен показати світові та самим українцям усі ті страждання та емоції, через які проходять звичайні люди. Це дасть змогу, на думку організаторів проєкту, передусім вплинути на колективну свідомість українців, формувати національну ідентичність, обірвати зв'язки з державою-агресором. Ідеологічні та гуманістичні цілі переслідує проєкт «#МояВійна» (Сайт mywar.mkp.gov.ua). Будь-хто з українців може залишити свою історію на цьому сайті, мета якого розповісти світові про цинічну війну, яку Росія веде в Україні. У проєкті «War Stories from Ukraine»,

https://www.warstoriesukraine.com/?fbclid=IwAR1_RNrdLTTqXuSuzwBTrL_D6MQzZ_nOKt2ucjEs2rCE6CecKQiKC_9DKUg, зібрані десятки історій людей з України, які переживають війну: безпосередніх учасників подій, а також біженців, внутрішньо переміщених осіб, мешканців тилу тощо. Команда проєкту перекладає персональні наративи на чотирнадцять іноземних мов і націлена передусім на іноземну аудиторію. У Національній історичній бібліотеці України розпочато укладання адрес веб ресурсів матеріалів медійних джерел за хронологією дат подій, в яких містяться свідчення українців про пережите в умовах війни (https://nibu.kyiv.ua/svidch_ochevyud/). Сайт під назвою «Моя історія війни в Україні» містить автобіографічні оповіді українців про пережитий ними досвід війни. Кожен з користувачів інтернету може прочитати історії інших людей, а також додати свою розповідь. Для користувачів вміщена коротка відеоінструкція про те, як зареєструватися на сайті та ідентифікувати себе через профіль у соціальних мережах. У полі, де можна розмістити розповідь про себе, є тільки одне речення: «Залиште свою історію». Також можна додати своє фото, посилання на відео, обрати дату події. Більшість користувачів подають свої фото, або фото своєї родини (<https://mywar.mkip.gov.ua/>).

Мета усіх цих проєктів по збору свідчень війни – зафіксувати, зберегти показати усьому світові досвід людей, які проживають війну. Такі публікації ставлять перед собою швидше соціальні, політичні, гуманітарні, а не наукові цілі.

Нам відомі окремі наукові проєкти, які збирають свідчення учасників війни. Найперше хочемо відзначити міжнародний науково-документаційний проєкт «24.02.2022. 5 ранку. Свідчення війни». Започаткували проєкт дослідники Центру Міської Історії Європи Середньої і Східної зі Львова, їх підтримали вчені з Польщі (Інститут Філології і Соціології Польської Академії наук, Польське Товариство Усної Історії), а також партнери з Люксембургу та Великої Британії (<https://swiadectwawojny2022.org/>). Завданням проєкту є передусім документування швидкозмінюваних подій російсько-української війни, фіксація суб'єктивного досвіду її учасників. Важливою складовою проєкту є увага до етики і методології проєктів з документування, збереження і дослідження свідчень людей, які мають досвід проживання війни.

У започаткованому Музеєм Майдану проєкті з усної історії «Російсько-українська війна: голоси очевидців» має наукову мету: зберегти для історії живі спогади про російсько-українську війну, які потім можуть бути використані вченими. Проєкт передбачає запис історій очевидців фаховими науковцями. Записи проводяться як безпосередньо, так і в режимі on-line (<https://www.prostir.ua/?news=rosijsko-ukrajinska-vijna-holosy-ochevyudtsiv-%E2%88%92-usnoistorychnyj-projekt-muzeyu-majdanu>).

Науковці та студенти Тернопільського національного педагогічного університету також долучаються до збору свідчень про війну – історії

внутрішньо переміщених осіб, мешканців тилу, самозаписи викладачів та студентів, які стали біженцями вже є у нашому зібранні матеріалів.

Як бачимо, ведеться дуже потужна робота по фіксації та первинному узагальненню матеріалу. Зрозуміло, що ці записи будуть досліджувати спеціалісти різних наукових напрямків. У чому ж унікальність фольклористики для вивчення наративів про досвіди війни? Тут я б зробила акцент на двох запитаннях:

1. Чому для фольклористики як науки важливим є досліджувати персональні автобіографічні наративи?

2. У чому унікальність методів фольклористики, які можуть використовуватись у цих дослідженнях?

Фольклористика як наука розвивалася, охоплюючи все нові й нові поля досліджень, вироблялися її специфічні підходи і методи. З часом виявилось, що закони, за якими функціонують фольклорні тексти, «працюють» і при аналізі усної традиції наших сучасників. Фольклористичний аналіз став важливим інструментом не лише для аналізу культури минулого (передусім традиційної селянської спільноти), але й тексти, породжені масовою свідомістю людини модерної доби у наш час.

Подібно до того, як етнографія, що виникла для вивчення колонізованих народів, свого часу почала досліджувати власний народ, сьогодні «виросла» у *cultural anthropology* та *social anthropology*, яка вивчає людську культуру та суспільство не лише традиційних спільнот, але й цілком модерних мешканців міст і мегаполісів, фольклористика цілком спроможна вивчати духовну культуру нашого сучасника [1; 2; 3].

Що спільного є у традиційного фольклору та фольклору сучасного? Зміст (семантика) часом є повністю оновленими. Ми, фольклористи, часом вишукуємо риси архаїки, традиційні мотиви, символічні значення в сучасному матеріалі. Часто їх вдається знайти, а часом зміст повністю оновлюється. Що «працює» і в минулому і сьогодні? Це структура і прагматика текстів [1; 4; 5].

Найголовніше, фольклористи усвідомлюють, що вони мають справу з текстами, а не просто свідченнями про пережитий досвід. В межах кожного соціуму розвивається потужна усна традиція, яка часто диктує як, коли, кому і про що розповідати. Враховувати ці специфічно фольклористичні аспекти – важливе завдання сучасної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лабашук О. (2013) Натальний наратив і усна традиція: синтактика, семантика, прагматика : Тернопіль : Підручники і посібники, 2013. 320 с.

2. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018.

3. Kis Oksana. Survival as victory: Ukrainian Women in the Gulag. Translated by Lidia Wolanskyj. Cambridge, MA, Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2021.

4. Labashchuk, O., Reshetukca, T. & Harasym, T. (2020a) Autobiographical narratives about pregnancy experience: symbols, myths, interpretations, in: *Studia ethnologica Croatica*, 32(1): 283-307. <https://doi.org/10.17234/SEC.32.10>

5. Labashchuk, O., Reshetukca, T. & Derkach, H. (2020b) Child in the natal narratives of modern ukrainian mothers: folkloric symbols and frequent motifs, in: *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, 80: 69-96. <https://doi.org/10.7592/fej2020.80.ukraine>

ЗОБРАЖЕННЯ ВІЙНИ В МАЛЬОПИСІ В. КУЗНЕЦОВА Й Н. ТАРАСЕНКО «ДОРОГА З ПЕКЛА І НАЗАД»

Миронюк Ліна Віталіївна,

*старший викладач кафедри українознавства та
загальної мовної підготовки*

Національного університету «Запорізька політехніка»

Графічна література один із видів сучасного мистецтва, що, консолідує словесні та візуальні засоби в оригінальних жанрах (комікс, графічний роман тощо), здатна спонукати реципієнта до осмислення реалістичної дійсності. Так, команда авторів журналу соціальних мальовисів «Inker» в художній формі репрезентували зворушливі оповіді цивільних маріупольців про жахіття війни, спричинені загарбниками в їхньому рідному місті, та реальні історії порятунку із зони бойових дій, підготувавши збірку графічних повістей під загальною назвою «Маріуполь». «Дорога з пекла і назад» Володимира Кузнецова і Наталії Тарасенко – один із чотирьох творів першого випуску журналу.

Задля художнього оприявлення реальних подій початку війни, травматичного досвіду мешканців Маріуполя автори обрали мальовис, котрий в гуманітарно-мистецтвознавчих науках є синонімом терміна «комікс», що тлумачиться як «складання зображень у послідовності» [1, с. 16] або «видання наративної мальованої історії» [3, с. 28]. Загалом мальовис є оригінальним жанром, де синтез вербальних та невербальних засобів спрямований на реалізацію сюжету. Проблеми становлення, розвитку мальовису на українському ґрунті, його тематику, специфіку жанру тощо вивчали такі вітчизняні науковці, як Д. Белов, О. Колісник, Н. Космацька, А. Москвичова, Т. Насалевич, Т. Рябуха та інші. Мета нашої роботи – дослідити специфіку художнього зображення спогадів очевидців про перші дні російсько-

української війни в мальовисі В. Кузнецова і Н. Тарасенко «Дорога з пекла і назад» засобами графічно-оповідного жанру.

Героїня мальовису тридцятирічна журналістка Алевтина – свідок захоплення Маріуполя ворогами – розповідає про зумисне нищення міста авіабомбами, загибель мирного населення, спробу вижити в цій ситуації та порятунок власної родини з епіцентру війни. За допомогою дискретно-лінійного сюжету авторам вдається втілити в художній формі мальовису реальну історію 21-денного перебування в окупації чотирьох поколінь родини оповідачки, сконцентрувавши увагу читача саме на докладному темпорально-просторовому описі порятунку родини після влучання авіабомби в будинок, де гуртом у однокімнатній квартирі в центрі міста (вважали її безпечною) виживали в холоді, без світла, газу, нестачі харчів та води. Однак основні події відбуваються 17–18 березня 2022 року, коли родина, врятувавшись із зруйнованої будівлі, намагається залишити місто. У титрах мальовису автори зазначають точні місця («Східні околиці Маріуполя», «Маріуполь. Центральний район», «Піщаний пляж», «Блок-пост російських військ на дорозі до Портівського», «Портівське. 17 км західніше Маріуполя») перебування героїв, маркуючи й окреслюючи художній простір. А також надають відносну інформацію про час («Кількома годинами раніше», «Кілька годин потому» [2]), уникаючи детального документування подій та зосереджуючи увагу саме на їх розвитку, де кожен кадр – це застиглий момент із життя героїв, а їх послідовність – ілюзія руху. Тож спостерігаємо розгортання хронотопу мальованої історії й специфіку динаміки сюжетної лінії.

Наратив мальовису згідно з вимогами жанру репрезентований вербальними й невербальними засобами. Цитати зі спогадами свідка подій та її роздумами про ситуацію, у котрій опинилася з сім'єю; про прийняття непростих рішень, і про сумління, що спонукало до рішучості й надавало сміливості, коли йшлося про долю рідні, автори подають у титрах. А репліки та короткі діалоги, оформлені в мальовисі графічно в «мовні хмарки», дають змогу зосередити увагу реципієнта на деталях сюжету. Ілюстрації ж виконують функцію візуалізації оповіді. Найбільш емоційно насичені фрагменти розповіді доповнені малюнками, розташованими на нерозкадрованій сторінці. Таких пікових центрів у творі є два: перший – потрясіння від усвідомлення героїнею беззахисності людини перед загрозою обстрілу з літака: «ніяке сховище, ніякий будинок нас не зможе від того врятувати...», «це настільки потужна винищувальна сила, що... це найстрашніше, напевно, що може бути, тому що бомба, вона не щадить ані будинків, ані укриттів – нічого на своєму шляху» [2]; другий – прощання із чоловіком і малолітнім сином, котрий уже знає, що таке війна, і розуміє, у яку небезпечну дорогу вирушає мама. Важливу роль виконує кадр із зображенням сім'ї, де чоловік, жінка, дитина міцно обіймають один одного, усвідомлюючи (читач домислює за змістом), що, можливо, розлучаються назавжди. Автори ж

підвищують рівень зворушливого сприйняття ситуації вербальними засобами, додавши, згідно з традицією жанру, в «мовних хмарках» репліки: «Мамо, ти можеш не повернутися..» [2], «Якщо що слухайся тата, і все буде добре» [2]. Тож спостерігаємо, що розмір малюнка у творі надзвичайно важливий для транслявання оповідного та емоційного змісту.

Отже, мальопис В. Кузнецова і Н. Тарасенко «Дорога з пекла і назад» занурює читача у візуально-оповідний художній світ, де спектр реальних подій перших днів російсько-української війни й набутий, на жаль, травматичний досвід родини з Маріуполя вдало репрезентований засобами доступними в межах жанру твору – невербальними (малюнки, графічні кадри (фрейми) різного розміру) та вербальними (діалоги, цитати з розповіді свідка подій).

ЛІТЕРАТУРА

1. Данкан Р., Метью С., Левіц П. Сила коміксів. Історія, форма й культура / пер. з англ. Д. Скорбатука. Київ : ArtHuss, 2020. 512 с., іл.
2. Кузнецов В., Тарасенко Н. Дорога з пекла і назад URL: <https://inker.world/doroga-z-pekla-i-nazad/> (дата звернення 02.04.2023).
3. Стен Лі Як малювати комікси. Від легендарного співтворця Людини-павука, Неймовірного Галка, Фантастичної четвірки, Людей Ікс і Залізної людини / пер. з англ. М. Янюк. Київ : ТУОС КОМІКС, 2021. 224 с.

НАРАТИВИ ПРО ВІЙНУ В ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ТЕКСТАХ І СВЯТООТЦІВСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ СПАДЩИНІ ПЕРШИХ СТОЛІТЬ ХРИСТІЯНСТВА

Павленко Павло Юрійович,

*доктор філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник,
відділення релігієзнавства Інституту філософії
імені Г. С. Сковороди НАН України*

Євангельський Ісус, пророкуючи у близькому для нього часі (Мт. 24:21, 29-34) облогу і руйнування римлянами Єрусалиму (Лк. 19:41-44), забороняє своїм учням обороняти місто зі зброєю в руках, натомість наказує рятуватись втечею (Лк. 21:20-21; пор.: Мт. 24:15-20; Мк. 13:14-18). За свідченнями церковного історика Евсевія Кесарійського (прибл. 260-340 рр.), інструкція Спасителя спрацювала: під час оточення римською армією Єрусалиму всі християни встигли покинути Юдею (Евсевій. Церковна історія. Книга III, 5, 3-4). На захист Єрусалиму стали ті, хто лишився в ньому, а це – тільки юдеї (Йосиф Флавій. Юдейська війна. Книга II. XIX, 2).

Відсутність християн серед оборонців Єрусалиму і загалом у лавах захисників вітчизни під час антиримської війни 66-73 рр. н.е. доводить – їхні релігійні переконання, ґрунтовані на євангельських нормах, не дозволяли їм не те, що чинити збройний опір ворогу, а навіть у будь-який спосіб протидіяти йому. Справді, настанови Христа “не противитись злому”, “любити ворогів” (Мт. 5:39, 44) не мають винятків і численні випадки мученицьких страт християн на гладіаторських аренах, у цирках доводили це. За прикладом Спасителя, жодного спротиву ворогам, жодної протидії кривдникам (Мт. 26:52).

Євангельські повчання про неприпустимість насилля, непротидію злу взаємопов’язані із заповіддю Декалогу “не вбивай”, яку Спаситель, однак, проголошує з новим змістом. “Ви чули, що сказано: “Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога”. А я вам кажу: Любіть ворогів своїх...” (Мт. 5:43-44). Пацифістські настрої у ранньохристиянських громадах були настільки активні, що віруючі свідомо відмовлялись від будь-якого роду діяльності, яка могла бути пов’язана з насиллям (Тертуліан. Про ідолопоклонство, 19; Тертуліан. Про вінок воїна, XI, 2; Лактанцій. Божественні настанови, 20, 16-17, 26; Татіан. Промова про еллінів, 23).

Ставлення до військової служби серед християн поступово змінюється десь упродовж III ст. Зважаючи на низку текстів церковних діячів передсоборного періоду заповідь “не вбивай” перестає поширюватись на вбивство під час бойових дій, бо служба в армії стає розумітись справою богоугодною. Оскільки християнство з подачі Константина Великого стало імперською ідеологією, а Церква владним інститутом, то суттєвої ідейної трансформації зазнають не лише ряд євангельських заповідей, а також наріжне віровчення про “цей світ”. Так, на відміну від вихідної євангельської версії, тепер підсовується інша, за якою “Царство Боже” стає “царством кесаря”. У системі віроповчальних координат післянікейського християнства “кесар” і його “царство” отримують божественний статус, оскільки є “християнськими”.

Про схвальність для християн служити в армії і брати участь у бойових діях церковники почали активно повчати лише у IV-V століттях (Афанасій Великий. Послання до Аммуна ченця; Василій Великий. Перше канонічне послання до Амфілохія, єпископа Іконійського, Правило 13; Ісидор Пелусіот. Листи, Книга III, 102). Так, Аврелій Августин (354-430 рр.) у намаганнях відшукати в євангельському віровченні можливі винятки щодо справедливості вбивати ворогів, задля цього свідомо прочитує новозавітні тексти через призму біблійного юдаїзму, зокрема Тори, у такий спосіб отримуючи потрібний висновок – “божественний авторитет допускає і деякі винятки із заборони вбивати людину” (Аврелій Августин. Про місто Боже, I, 21). Більше того, на думку Августина війна може бути навіть корисною з позиції християнства.

Християнство від часу Вселенських соборів, на відміну від раннього (не кажучи вже про первісне), стало повчати, що євангельський наказ “любити ворогів”, заповідь “не вбивай” не поширюються на ворогів Бога. То ж убивство

цілком прийнятне, якщо його чинити в ім'я вищої справедливості. У свою чергу, це надавало широких повноважень світській і церковній владі, яка у “християнських державах” являла собою єдине ціле, не тільки оголошувати в ім'я Христа “справедливі війни”, а й переслідувати, катувати, страчувати політичних опонентів, інакодумців і еретиків.

Від того часу поділ християнства став неминучий, що, зрештою, й остаточно відбулось у 1054 р., коли релігія Христа, втративши й до того хитку доктринальну й організаційну єдність, розділилась на два табори – східне і західне християнство. Утім, на наше переконання, це сталось набагато раніше – у IV столітті, коли Церква офіційно стала інститутом світської влади, коли ревізувала засади Євангелії, коли скасувала вихідну Ісусову тезу про земне як сферу діяльності диявола.

Поділ християнства продовжує проявлятися у ставленні до земного і сьогодні. Так, одні конфесії щодо цього обстоюють позиції, ухвалені від періоду Вселенських соборів, інші – прагнуть сповідувати євангельські положення в їх початковому вигляді; одні християни визнають доктрину про “справедливу війну” і, відповідно, вважають прийнятним убивство зі справедливих причин, інші, покладаючись на євангельські норми, розуміють це неприпустимим, безкомпромісним “душогубством”.

Проголошуваний Євангелією пацифізм сьогодні сповідують більшість протестантських конфесій. В Україні його прихильниками є баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, Свідки Єгови, практично всі неопротестанти. Обстоюючи євангельські ідеї про “непротидію злу”, про “любов до ворогів”, зрештою, дотримуючись заповіді “не вбивай”, на цій підставі протестантизм якщо й прямо не забороняє, то, принаймні, не рекомендує своїм вірним служити у силових структурах, зокрема армії. Відтак свою місію під час війни протестанти вважають суто гуманітарною, а це передовсім реалізація соціальних проектів, спрямованих на підтримку постраждалих.

Між тим, в Україні від початку російської агресії у 2014 р. проти нашої держави починають з'являтися і такі віруючі, які вважають за потрібне переглянути і “заново сформулювати своє ставлення до війни і миру, держави, суспільства та громадянської відповідальності” [2], при цьому прагнучи відмовитись і від притаманного для більшості протестантів пацифізму. “Ми не можемо протиставити духовне покликання – громадянській відповідальності християн. Якщо християнин має покликання захищати земну Вітчизну зі зброєю в руках, він повинен слідувати йому” [2]. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. чимало протестантів прилучились до лав захисників нашої країни, багато хто став волонтером, капеланом, санітаром, рятувальником, соціальним працівником. Віруючі, які у мирний час були активними пацифістами, розуміють, що їхній пацифізм безсилий у справедливо оборонній битві з ворогом [1; 3]. Приходить розуміння, що євангельський пацифізм не пристосований до життя у світі, бо ж ґрунтується на ідеї про

зречення земного, на нелюбові до “світу і того, що в світі”. Християнський пацифізм не здатний виступити мотиватором Перемоги – він не може бути ідеологією навіть воїна світла у боротьбі з силами вселенського зла, оскільки при цьому все ж належить застосовувати меч.

ЛІТЕРАТУРА

1. Манжул Віктор. Протестантизм в Україні 2014 року. Події, тенденції, виклики, перспективи. В: РІСУ - Релігійно-інформаційна служба України. 06.01.2015. URL: https://risu.ua/protestantizm-v-ukrajini-2014-roku-podiji-tendenciji-vikliki-perspektivi_n72365 (дата звернення: 12.04.2023 р.)
2. Церква в умовах війни. Позиція протестантів. В: РІСУ - Релігійно-інформаційна служба України. 22.09.2014. URL: https://risu.ua/cerkva-v-umovah-viyni-roziciya-protestantiv_n107213 (дата звернення: 12.04.2023 р.)
3. Черенков Михайл. Евангельские протестанты в условиях войны: кем быть, что делать?. В: Релігія в Україні. 1.09.2014. URL: <https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/26726-evangelskie-protestanty-v-usloviyah-vojny-kem-byt-chno-delat.html> (дата звернення: 12.04.2023 р.)

ОСОБЛИВОСТІ ФОЛЬКЛОРИЗАЦІЇ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ У СОЦМЕРЕЖІ «ТІКТОК»

Панкевич Ілона Володимирівна

магістрант

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Фольклоризація – це процес і результат переробок і переосмислення творів літературного походження як фольклорних текстів, поширення їх за законами усної народної творчості.

Найпродуктивнішим простором побутування і подальшого творення чи фольклоризації текстів на сьогодні є інтернет. Це обумовлено можливістю інтернету швидко зберігати та поширювати інформацію як персонально обраним співрозмовникам, так і колу потенційно зацікавлених користувачів, завдяки чому мутують старі жанри та виникають абсолютно нові [1, с.1]. Маклухан охарактеризував взаємодію користувачів інтернету метафорично картиною великого села.

В умовах глобалізації фольклоризація пісенних текстів є значно поширенішим явищем, ніж фольклоротворення. За О. Кузьменко, фольклоризовані тексти – це такі, які мають ознаки синтетизму, колективне творення й «масштабне засвоєння» тексту, некнижний шлях передачі,

шаблонність будови, лексико-стилістичного наповнення й образної системи, індивідуально-типове трактування переживань суб'єкта, вагома роль оцінювального аспекту.

Для нашого дослідження ми обрали пісні, які популярні у соцмережі «Тікток», оскільки вона є однією із найбільш використовуваних молоддю на сьогодні. Крім того, єдиним матеріалом цієї соцмережі є короткі відео (тривалістю від 15 сек до 3 хв). Завдяки алгоритмам тіктоку певні відео можуть за короткий проміжок часу набути шаленої популярності [5, с. 247]. Їх основний конструкт, на якому базуються тренди, фонові пісні, можуть стати настільки відтворюваними, що набувають змісту певного концепту. Завдяки колективному переосмисленню ті чи інші пісні фольклоризуються.

Пісенні тести можуть фольклоризуватися за рахунок того, що в інтернеті репрезентовані соціальні групи людей різних вікових категорій, національностей та груп інтересів, тож алгоритмічна вибірковість у створенні груп, де можуть побутувати тексти, сприяє подальшій абсорбції пісенного матеріалу, його осмисленню та відтворенню чи, іноді, перетворенню [3, 98]. Потенційно фольклоризовані твори з'являються як вияв бажання самореалізації окремих користувачів, їх думок, стереотипів чи улюблених трендів, що отримує відгук у серцях інших завдяки типовості, тоді завданням реципієнтів стає не стільки створення чогось нового, скільки поширення й популяризація вподобаного контенту [4, с. 6]. Таким чином відбувається «масове засвоєння» пісенних текстів. Ще одним із завдань фольклору є поширення важливих знань через різні інформаційні платформи. Це демонструє особливу здатність фольклору бути надзвичайно чутливим до різних соціальних подій [2, с.]. Тому ми можемо вважати фольклорними не всі поширені тексти, а лише ті, які певним чином відгукуються на різні соціальні події.

Синкретичність форми пісень обумовлена тим, що у цих відео поєднуються візуальний та аудіальний компоненти. Тобто певні шаблонні ситуації, які обігрують користувачі візуально, демонструючи епізоди зі свого життя, міміку чи текстове повідомлення, підкріплюються пісенним супроводом, формуючи обмежену групу мотивів, де текст супроводжуючої пісні буде актуальним і доречним.

Шаблонність фольклоризованих текстів полягає у тропях та образному наповненні. Типовими для обраного нами пласту пісень є концепти матері, воїна, маленького ворога, війни, перемоги, щастя, дому, України – усі вони репрезентують трагедію війни та досвід її проживання, часто суголосний із повстанськими чи козацькими піснями. У цих текстах перегукуються образи вогню, місяця, птахів, квітів. Серед класичних художніх засобів у багатьох піснях наявні рефрени, епітети, метафори, порівняння, риторичні запитання.

Приклад фольклоризованої пісні – «Стефанія» гурту KALUSH, із якою знято 337,5 тис. відео. Серед проведеного нами опитування щодо 5 пісень, котрі якимось чином репрезентують війну, із 200 респондентів 71 згадав цю пісню.

Найпопулярнішим став уривок із приспіву: «Стефанія мамо, мамо Стефанія / Розквітає поле, а вона сивіє / Заспівай мені, мамо, колискову / Хочу ще почути твоє рідне слово». У ньому наявний образ матері-берегині. Серед художніх засобів присутні риторичне звертання «заспівай мені, мамо, колискову», метафора «розквітає поле», сталий епітет «рідне слово». Зважаючи на відтворюваність та наявну тяглисть фольклорної традиції у змісті тексту пісні, ми робимо висновок, що «Стефанія» гурту KALUSH – пісня з високим рівнем фольклоризації.

Підсумовуючи, можемо ствердити, що на сучасному етапі розвитку фольклору активний процес фольклоротворення й фольклоризації відбувається в інтернеті, а саме у соцмережі «Тікток», де пісні, наповнені шаблонними фольклорними образами, мотивами та тропами, набувають частоті відтворюваності і стають своєрідними репрезентантами війни для певних користувачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Blank Trevor J. Folklore and the Internet: The challenge of an ephemeral landscape. *Humanities* 7(2), 2018. – p. 50.

2. Labashchuk O. – Reshetukha T. – Derkach H. – Kushnir O. – Hrytsak N. COVID-19 Vaccination and Ukrainians: Myths, Memes and Narratives. *oksana labashchuk – tetiana reshetukha – halynaderkach – oksana kushnir – natalya hrytsak. Český lid* 109, 2022. – p. 463–486

3. Kõiva M., Vesik L. Contemporary Folklore, Internet and Communities at the beginning of the 21st Century. *Media & Folklore: Contemporary Folklore IV*, 2009. – p. 97–117.

4. Melnikova O. et al. Internet communication: Architecture and typology of digital folklore. In: *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*. IOP Publishing, 2020. – p. 012212.

5. Wei T., & Wang X. A Historical Review and Theoretical Mapping on Short Video Studies 2005–2021. *Online Media and Global Communication*, 1(2), 2022. – p. 247–286.

6. Кузьменко О. І. Стрілецька тема в народній прозі про Першу світову війну. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009. – 296 с., іл.

РОСІЙСЬКІ ПРОПАГАНДИСТСЬКІ НАРАТИВИ ЩОДО ВІЙНИ В УКРАЇНІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МЕДІАКОНТЕНТІ

Решету́ха Тетяна Васи́лівна,

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Кушні́р Оксана Васи́лівна,

*кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року активізувало нову хвилю російських пропагандистських наративів у країнах Європи, намагаючись зламати підтримку України у світі та повернути втрачені позиції.

Дослідження «Propaganda diary-2022: рік російської дезінформації в Європі» виявило з лютого 2022 року по лютий 2023 року 4 836 кейсів дезінформації з Росії у шести країнах Європи (Німеччині, Італії, Чехії, Словаччині, Польщі та Угорщині), Зафіксовані інформаційні вкиди було згруповано у 325 фейків, які, у свою чергу, утворили 27 наративів, що використовує РФ [2].

За словами керівниці проєкту VoxCheck Світлани Сліпченко, «найбільш таргетованою пропагандою рф виявилася Польща – це країна, де зафіксовано майже чверть від усіх кейсів дезінформації. Також у цій країні найбільша кількість джерел дезінформації» [3].

Електронним ресурсом Ukraine War Disinfo Working Group було зібрано важливу інформацію та посилання на надійні дослідження, аналіз і перевірку фактів, що допоможуть убезпечити як європейську аудиторію, так і журналістів від поширення російських пропагандистських наративів. Зокрема, ГО «Детектор медіа» фіксує всі повідомлення, які Росія використовує з 17 лютого 2022 року для поширення дезінформації про російське вторгнення; Європейський центр спостереження за цифровими медіа (EDMO) систематично аналізує неправдиві наративи про війну в Україні, які поширюють в європейських медіа; робоча група East StratCom Європейської служби зовнішніх дій (EUvsDisinfo) веде базу даних випадків дезінформації про Україну; Інститут стратегічного діалогу (ISD) висвітлює російсько-українську війну у різних аспектах, у тому числі щодо дезінформації та інформаційних операцій. Навіть онлайн-енциклопедія Вікіпедія створила сторінку для фіксації та протидії маніпуляції в умовах російсько-української війни [4].

Моніторинг наративів російської пропаганди в інформаційному просторі країн центральної та східної Європи, здійснений командою фактчекерів VoxCheck, дозволив виокремити її найпоширеніші теми:

- дискредитація Заходу та України, їх неспроможність протистояти Росії у військовому плані (реалізований у фейках про те, що перемога Росії неминуча, США визнають, що Україна не має шансів на перемогу, підтримка України США посилить могутність Росії, підтримка Заходу лише відтягує поразку України, Україна повністю вичерпала свої арсенали, Україна втрачає набагато більше військових, ніж Росія, Україна на межі повного краху тощо);

- економічні втрати країн Європи від запровадження ними санкцій проти Росії (реалізований у фейках про те, що британці відмовляються від їжі та опалення через інфляцію та зростання цін, припинення постачання енергоносіїв з РФ у Німеччині призвело до зростання учетверо комунальних платежів, про багатомільярдні збитки західних компаній і рекордну інфляцію в усій Європі та США);

- проблеми з українськими біженцями (реалізований у фейках про те, що Європа втомилася від біженців з України, уряди піклуються про українських біженців більше, ніж про власних громадян, справжні біженці із зони бойових дій поїхали до Росії, біженці є тягарем для економіки, біженці з України фактично є економічними мігрантами, біженці не хочуть шукати роботу і працювати, біженці порушують соціальні норми та погано поведуться, українські біженці створюють проблеми для суспільства тощо);

- «русофобія» як загроза масштабування війни (реалізований у фейках про те, що НАТО бере безпосередню участь у війні в Україні, Росія воює з НАТО, а не з Україною, Росія воює з Колективним Заходом, Західні країни є сторонами війни через постачання зброї тощо);

- конспірологічні теорії щодо розпалювання війни (реалізований у фейках про те, що Захід вирішує, коли закінчити війну, Заходу байдуже на життя українців, Захід свідомо затягує війну заради економічної вигоди, Захід змушує Україну відмовитися від мирних переговорів і воювати до останнього українця, Захід не зацікавлений у сильній і незалежній Україні, Захід організував в Україні державний переворот у 2014 році, Захід сприймає Україну як випробувальний полігон, західні еліти є головними бенефіціарами війни тощо);

- військова допомога Україні затягує війну і блокує дипломатичне вирішення конфлікту (реалізований у фейках про те, що європейці не хочуть постачати Україні зброю, Україна вже програла, зброя не допоможе, Україна продає зброю, яку їй надають західні партнери, західна зброя не допоможе Україні);

- захоплення влади України неонацистами (реалізований у фейках про те, що «Азов» та інші батальйони – нацисти, українська влада – нацистська,

Захід ігнорує/підтримує нацизм в Україні, в Україні поширена нацистська ідеологія, порівняння України з гітлерівською Німеччиною) [1].

Окреслений перелік пропагандистських наративів не вичерпує множину проявів російської дезінформації щодо України у європейському медіапросторі. У межах однієї теми прокремлівські пропагандисти формують різні наративи, залежно від своєї цільової аудиторії. Але усі вони спрямовані на те, аби підірвати європейську єдність щодо підтримки України. Це актуалізує потребу формування стійкості до інформаційних маніпуляцій у пересічних європейців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Усі наративи. *Propaganda Dairy*. URL: <https://russiandisinfo.voxukraine.org/narratives>
2. Propaganda Dairy 2022-2023: VoxCheck презентує базу російської пропаганди в європейських ЗМІ. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/propaganda-diary-2022-2023-voxcheck-prezentuyue-bazu-rosijskoyi-propagandy-v-yevropejskyh-zmi>
3. «Propaganda diary-2022: рік російської дезінформації в Європі» від VoxCheck. *УкрІнформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3698816-propaganda-diary2022-rik-rosijskoi-dezinformacii-v-evropi-vid-voxcheck.html>
4. Ukrainian War Resource Hub. *EU DisinfoLab*. URL: <https://www.disinfo.eu/ukraine-hub/>

КОНЦЕПТ ВІЙНИ У ЖИТТЄТВОРЧОСТІ МІЛІТАРНОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Роздольська Ірина Володимирівна,

*доктор філологічних наук, доцент кафедри української літератури
ім. акад. М. Возняка Львівського національного
університету імені Івана Франка*

Мілітарне покоління української молоді, яке офіційно оформилось у військову структуру Легіону УСС із початком Першої світової війни у серпні 1914 року, ще на зорі «входження в історію», прагнуло окреслювати власну ідейно-світоглядну єдність як майбутньої військової сили, придатної до збройного чину на війні ще у період роботи у парамілітарних товариствах «Січ», «Сокіл», «Січові стрільці». У процесі омовлення колективної генераційної ідентичності виринули номени із семантикою збірної військовості та війни, а це «українське січове стрілецтво» [6], «українські січові стрільці», «Легіон УСС», «Українська Галицька Армія». Особливо варто акцентувати на

номені «стара вОйна», що охоплює військових із першої хвилі добровольців-легіонерів, здійснюючи трансформацію цих назв упродовж 1914–1920 років.

Апогеєм готовності української молоді до вступу в історію став Шевченківський здвиг 28 червня 1914 року у Львові, на якому українська молодь представила себе як майбутнє військо Т. Шевченка, готове до боротьби під гаслом «Вставайте, кайдани порвіте!», актуалізуючи через апосіопезу продовження поетичного рядка – намір воєнної переможної експансії? «...і вражою злою кров'ю волю окропіте!».

Стрілецьке «тут і тепер», актуальний соціально-історичний час, прямо відображений у літературній творчості, – роки Першої світової війни, «Великої війни», польсько-української війни, радянсько-української війни, які у генераційній свідомості було окреслено одним часовим потоком «Визвольна війна». Стрілецька генераційна свідомість за прикладом національного фольклору [3, с. 241] в концепті війни як глобальній геополітичній збройній «ворожнечі» [1, с. 145], виокремила насамперед можливість національно-державного визволення «братів-українців з московських кайданів», що становить основний зміст стрілецької ідеї та загалом державницької свободи в об'єднанні усіх частин України, поглинутих іншими державами перед Першою світовою війною.

Стрілецький художній хронотоп синхронізований із подіями визвольного змагу і тим українським простором, який пов'язаний із концептом національного Дому та місією оборони та визволення. Відповідно концепт війни як тотальний буттєвий модус актуалізований тематично через сформований документальними та художніми джерелами дискурс катастрофізму із увагою до модусів життя і смерті та до образу світу як руїни. В автора часопису «Шляхи» Володимира Прудкого війна – це «Боротьба зі смертю». Тому перемогти – означає вижити, підсумовано в його філософському етюді [11, 1916, с. 661].

Війну потрактовано як рух світу до смерті, яка руйнує звичний триб життя, родину, село, місто, край. Поезія «Вечір на Вкраїні» Антона Лотоцького демонструє антипасторальне розгортання образу світу у стані війни: «Не клала мати кого хати / Діток, а смерть поклала всіх – / На вік заснула й мати їх, / Затихли соловій й дівчата, / Та гук гранати не затих» [2, 1916, ч. 1, с. 2]. А у часописі «Світ», урядженого колективом січово-стрілецьких ветеранів, одним із важливих редакційних завдань оголошено фіксацію усіх руйнувань матеріальної культури українців Галичини під час воєнної катастрофи, адже «іде з димом добуток народу», «той що нічим його заступити не вдасться» [7, 1918, ч. 3, с. 38].

Інший семантичний варіант потрактування незворотних змін світу – це труна, яка стала «оптимальним» універсальним модулем світобудови: поезії «Невідомого» «За роком рік»: «За роком рік минає; понад нами / Життя танок проносить ся, а ми, / Немов мерці з отвертими очима / триваєм в сні на яві. Мов

мерці, / Яким життя оставило свідомість, / А взяло все без решти. Крізь труну / Ми бачим вир часу, життя, подій, / А сили в нас немає, щоб долоню / піднять, або застигле серце з груди / Ухопить ціпко, вирвати з корінням / І кинути під колесо часу» [7, 312, 1918, ч. 10, с. 158]. Серед інших варіантів образу світу у стані війни – хуртовина, заметіль (Р. Купчинський) [5].

Увесь воєнний наратив стрілецької літературної творчості коливається поміж естетичними полюсами героїки і трагіки, висвітлюючи кристалізацію стрілецької мілітарної людини, особистості із новим світоглядом – у стані «трагічного оптимізму», яка здатна витримати дисонанси геополітичної катастрофи, складний процес воєнних подій із неоднозначним перебігом локальних перемог і поразок. Приклади стрілецької літературної пісні, листування четаря Івана Балюка із Д. Донцовим постають яскравими прикладами нової філософії життя січового стрільця в умовах смерті: «Ах, Ви не знаєте суворого смутку смерти жовніра... Нам не страшно смерті: адже може за кілька годин знов упадуть ще численніші жертви. Не життя жаль... Але на душу тінь паде від того, що ми мов остров відірваний від своїх, від рідних, до кого байдуже тим, за яких долю ми стали, ...і за яких падемо один за одним» [11, 1915, с. 18]. Ідеться про мілітаризацію стрілецького характеру, екзистенційний максималізм. [9, с. 66]. «... Іще не так життє нас вниз зігнуло, / Щоб ми мечі поклали й піддались, / Живем не тим, що є, що вчора було, / А тим, що мусить здійснитись колись»– задекларовано у поезії М. Голубця Ми хочем жить!» [11, 1916, с. 168].

Окрема тематична лінія – взаємини вояка зі смертю, яка, з одного боку., посилює гедонізм, прагнення відчувати максимально життя, що проявилось у відповідних мотивах стрілецької пісенності, з іншого – фіксування різних прикладів комунікації зі смертю, найгірший із яких страх смерті ще до початку бою, що провокує екзистенційну капітуляцію, а в бою уже реальну загибель, як це представлено у оповіданні «Хорунжий Євген» В. Прудкого [11, 1916, с. 721–725].

Магістральним образом стрілецького світу є концепт «тих, що полягли», «тих, що впали», стрілецького війська з могил. Він супроводжує мотив пам'ятання про полеглих героїв, які потрактовані кращим військом, аніж те, що воює у воєнному тогочасі, оскільки віддали за ідеал найважливіше, – власне життя. Меморіально-художній збірник «Тим, що впали» слугує прикладом видання означеної тематики [9]. Оповідання Дмитра Вітовського «Звіт» [8, с. 69–70], поема Р. Купчинського «Великий день» [4] також актуалізують концепт війська з могил разом із імперативом пам'ятання як визначних героїв війни, так і пам'ятання про важливі здобутки українців у війні. У концепті складовими постають образ могили, поля бою із відповідною атрибутикою побойовища, окресленою як буквально (кров, кості, рани), так і через фольклорні образи-символи (червоні маки, березові хрести).

Водночас Юра Шкрумеляк у власному романі «Поїзд мерців» подає візію генераційної місії січового стрільця незалежно від того, в конструктивному чи деструктивному модусі він живе. У вихорі історії стрілецьке військо було потрактовано буквально, домовиною на колесах, у значенні військового потяга, охопленого епідемією тифу, і символічно, військом, яке зреалізувало самопожертвний чин в ім'я національного ідеалу. «Образки зі страхіття тої доби нашої мандрівки, які подаємо, дають тільки слабе поняття величі тої заглади, яка випала на нас бездомних» [10, с. 16]; «...усіх порівнала хвороба, усім витиснула на обличчю однакове тавро терпіння а на чолі – знак смерті» [10, с. 18]. Образ також солідаризує живих вояків із тими, хто уже перебуває «у гробах».

Отже концепт війни у генераційній свідомості українського січового стрілецтва проявлений як фактор конструювання мілітарної ідентичності покоління, конкретна історична обставина із можливостями національного визволення для українського народу. При цьому враховано також деструктивні властивості концепта війни як структуротворчого елемента образу світу. Його реалізовано через складові руїни, труни, могили для окреслення актуального хронотопу, а також екзистенційно через опозицію «життя-смерть». При чому детермінованості війною зазнав стрілецький характер, який викшталтувався в екзистенційній формулі трагічного оптимізму. Танатичне семантичне навантаження концепту війни стрілецькі автори долають за допомогою імперативу пам'ятання про полеглих, солідаризуючись через образ «поїзда мерців» із загиблими побратимами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.
2. Вістник Пресової Кватири Українських Січових Стрільців / редакують: М. Угрин Безгрішний та А. Лотоцький. Кіш Українського Січового Війська. Р. Б. 1916. Р. І. Ч. 1 (місяця мая). *ЦДІА України у м. Львові*. Ф. 353 с. Оп. 1. Од. зб. 225 «Бюлетень «Вістник пресової квартири українських січових стрільців» (Видання пресової квартири УСС). 8 арк.
3. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
4. Купчинський Р. Великий день. Львів: Друкарня Ставропігійського Інститута, 1921. 40 с.
5. Купчинський Р. Заметіль Повість зі стрілецького життя. В трьох книгах: І. Курилася доріженька. ІІ. Перед навалою. ІІІ. У зворах Бескиду / вступ. ст. Т. Салиги, худ. оформлення Л. Прийми. Львів: Каменярь, 1991. 175, 151, 143 с.

6. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. Львів: [у надзаг.: Наукове Товариства імені Т. Шевченка у Львові, Українознавча бібліотека НТШ. Ч. 4], 1995. 358 с.
7. Світ / видає і за редакцію відповідає М. Голубець. Львів, 1917–1918.
8. Стрілецька Голгофа: спроба антології / упоряд., авт. вступ. ст. і прим. Т. Ю. Салига; худож. оформл. І. П. Плєсканка. Львів: Каменяр, 1992. 399 с.
9. Тим, що впали: літ.-мист. збірник / зложив Микола Голубець, украсив Іван Іванець. – Львів: Артистична горстка і Пресо́ва квартира У.С.С. в поли, 1917. (Додаток до календаря-альманаху УСС на 1917 рік). – 157 с.
10. Шкрумеляк Ю. Поїзд мерців: Картини жертв і трудів / обкл. рис. П. Ковжуна. Львів; Київ: Накл. Вид-ва «Червона Калина»; Друк. Ставропігійського Ін-та у Львові під управою Ю. Сидорака, 1922. 96 с.
11. Шляхи. Львів, 1913–1918.

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ВІЙНИ В ПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА МИХЕДА «КОТИК, ПІВНИК, ШАФКА»

Романова Ірина Василівна,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики,
літератури та методики навчання Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Повість «Котик, Півник, Шафка» відображає повномасштабне вторгнення росіян в Україну 24 лютого 2022 року. У цьому творі простежуємо автобіографічне начало: ідеться не тільки про екзистенційний вимір Олександра Михеда як людини, яку заскочила війна, але й про іншу його іпостась – воїна, що служить у Збройних Силах України. Як зауважує автор, «...я розумію, що є ідентичність солдата, який давав присягу, є ідентичність родинна, а є стержень письменницької ідентичності. Тому саме цей прокачаний м'яз тримає мене на плаву. Це відчуття важливості все зафіксувати і проговорити, що відбувається» [2]. Авторська концепція війни кристалізується через змалювання однієї родини з Бородянки, що опинилася в окупації, – Лізи, Соні, Андрія.

Ліза – головна героїня, що вдруге переживає хаос війни. Перша – Велика – застала її у віці семи років: «Рідний дім горить. Червоні півники вогню розповзаються будинком, і все, що вона любить, – зникає у полум'ї» [3, с. 23]. Утрата дому та батьків доповнюється ще й тим, що «вона бачила, як нацисти розстрілювали євреїв, і ті падали замертво у викопані траншеї. Бачила, як комуністи вішали українців за те, що ті насмілилися бути українцями. Бачила

мертвих. Ліза знає, що сталося з її друзями й подругами, їхніми дітками й онуками» [3, с. 51]. Прикметно, що пам'ять про такі травматичні досвіди супроводжується так званою культурою мовчання або замовчування, оскільки часто про болючий досвід минулого свідок / жертва воліє не говорити. За тоталітарного режиму така модель поведінки часто детермінувалася страхом за своє життя та рідних: мовчати, щоб не нашкодити.

Ліза переживає ефект *déjà vu* й під час війни 2022 року, оскільки усвідомлює, що «та сама навіжена червона орда, що вбивала й гвалтувала, а ще називалася героями, які нищать інших потвор...» [3, с. 26] буде чинити так само й в Україні. Негативний досвід попередньої війни посилює Лізині захисні механізми, бо тепер вона несе відповідальність ще й за свою онуку Соню, а тому ховає її від окупантів у таємному хіднику. Перспектива згвалтування росіянами – страх, що не є безпідставним, адже, як влучно зауважує Оксана Забужко, «у цій культурній матриці (в модерну добу характерній для світу тюрми і «зони») «жінки ворога» належать до «трофеїв», таких самих, як майно в покинутих помешканнях...» [1]

За художньою логікою повісті, війна як межова ситуація сприяє налагодженню тіснішої комунікації бабусі та онуки. Соня виголошує парадоксальну, на перший погляд, сентенцію: «Ба, здається, ця війна мала початися, щоби ми з тобою нарешті познайомилися» [3, с. 43]. Ця метафора зближення рідних людей стає можливою, коли онука занурюється в минуле власної родини, бо «...розчистивши завали сімейних історій, починає краще розуміти свою бабусю» [3, с. 31]. У цей момент Соня відчуває посилену емпатію до Лізи – колись маленької дівчинки, що пережила біль утрат, дезорієнтованість та розгубленість. По суті, ця війна стає каталізатором взаємопорозуміння між різними поколіннями однієї родини, сприяє усвідомленню крихкості людського життя, толерантного ставлення одне до одного у складні моменти. Мудра Ліза розуміє, що це ментальне змагання добра і зла, а тому воно особливо криваве. Кожен із її родини – за крок до потенційної смерті: і вона з онукою, що ховається в підвалі від обстрілів окупантів, і її син Андрій, що став до лав Територіальної оборони. Росіяни розстрілюють цивільних – невинних жертв, чинять інші злочини. Кульмінація твору – розділ «Щербина»: ворожі снаряди влучають у їхній будинок: «Усі життя... поховано під купою завалів» [3, с. 51]. Але вітаїстичний складник перемагає, оскільки й Лізу, і Соню врятували з-під завалів.

На прикладі однієї родини Олександр Михед показує війну як складне випробування, оскільки «...кожен із тієї війни вийде іншим, з ранами, яких не залікувати» [3, с. 66]. Шрами – це нагадування про те, через що довелося пройти людині. І важливо, щоб під час такого досвіду був той, хто зможе підтримати, вислухати та зрозуміти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Забужко О. Репортаж із зони зламаних хребтів (уривок). URL: <https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko> (дата звернення: 20.04.2023).
2. Константинова К. Творчість після повномасштабного вторгнення. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/pismennik-oleksandr-mikhed-same-prokachanij-pismennitskij-mjaz-trimaje-mene-na-plavu.html> (дата звернення: 20.04.2023).
3. Михед О. Котик, Півник, Шафка [Текст] : повість. Львів : Видавництво Старого Лева, 2022. 72 с.

ДОСВІД СУЧАСНОЇ ВІЙНИ В УСНІЙ НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ: ТЕ, У ЩО МИ ВІРИМО

Сеньовська Надія Леонідівна,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти;
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Нестайко Ірина Миколаївна,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Російсько-українська війна триває вже дев'ять років. За цей час (особливо після повномасштабного вторгнення) сформувався цілий пласт усної народної творчості, в якому наше суспільство фіксує досвід цієї війни. Зрозуміло, що об'єктивно вивчити та класифікувати сучасні (часто оновлені й переосмислені) фольклорні жанри можна буде аж після Перемоги. Але й аналіз «по гарячих слідах» дає можливість зробити цікаві висновки.

Насамперед, по-новому сприймаються та поширюються міфи. Зазвичай в межах фольклору вони визначаються як «стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот» [3, с. 819]. Вважається, що для наших предків міфи були формою взаємодії зі світом та способом його осмислення: «Міф – універсальна чуттєва дійсність, структурована за людським світобаченням, не ідентична довкіллю» [2, с. 538]. У таких текстах відображені вагомні для конкретного етносу сенси. Тобто, вони є моральною опорою: «Втрата міфу відповідає втраті сенсу життя» [2, с. 538]. Таким чином, сучасні міфи, у яких відображені наративи сьогоденної російсько-української війни, можна

тракувати як те, що підтримує наше суспільство. Доцільним видається виділити кілька ключових ознак таких нових міфів:

1. У центрі – значима, сакральна подія, основа світоглядних орієнтацій спільноти (*героїчна боротьба нашого народу в російсько-українській війні*).

2. Осмислення реальності відбувається через емоційно-чуттєві образи (*захисники – супергерої, ангели; нападники – кати, орки*).

3. Рефлексії стосовно подій міфу стають невід'ємною частиною культури (*з'явилося неймовірно багато пісень, картин, графіті, фільмів про ключові події й значення війни*).

4. Міф є опорою, об'єднуючим фактором для спільноти (*ця війна – героїчна, Велика Визвольна і ми всі разом маємо протистояти рашистам*).

На превеликий жаль, поки що не сформовано циклу, власне, оповідей-міфів. Однак, уже можна виокремити кілька коротких сюжетів:

1) про Матір-Землю, котра допомагає своїм дітям і варта того, щоб за неї боротися (*окупанти захворіли після перебування в Рудому лісі*);

2) про чарівних істот – дітей Матері-Землі, які допомагають безпосередньо (*відьми, духи природи, Бавовнятко*);

3) про предків, котрі підтримують своїх нащадків (*Змієві вали спинили російські танки; під час копання окопів українські воїни знайшли старовинну зброю*);

4) про спорідненість з тваринами (*це брати, яких необхідно захищати; воїни – наші котики*);

5) про невмирущого героя (*Привид Києва, захисники Азовсталі*).

Якщо у міфі ми фіксуємо те, у що віримо, що нас підтримує, то в героїчному епосі відтворюємо пережитий досвід, діяння наших захисників. Звісно, такі дефініції дещо умовні. Адже йдеться не про об'єктивне історичне дослідження. Але, так чи інакше, міф дає нашому буттю опору та глибину, а героїчний епос відображає «небуденну буденність» трагедій та подвигів.

Російсько-українська війна спричинила появу нової сторінки в історії нашого героїчного епосу. Його провідною рисою у всі часи є дієва любов до Батьківщини, котра проявляється у воєнному опорі загарбникам і поневолювачам. На сьогодні ми маємо такі зразки у фольклорних творах різних жанрів. Це «колядки, думи, історичні (козацькі, гайдамацькі, опришківські, стрілецькі, повстанські та ін.) пісні, казки, легенди, перекази, в яких відображена воля, завзяття народу у боротьбі з ворогом, злом, кривдою, соціальним і національно-релігійним гнітом, прославляються розум, сила, мужність воїнів, богатирів, народних месників» [1]. Природно, що немає якогось єдиного варіанту фіксації сучасного героїчного епосу нашої нації. Він ще твориться – у піснях, приказках, замовляннях, казках, легендах, переказах, анекдотах, мемах. Ключовими аспектами сучасного українського героїчного епосу є:

- опис бойової, лицарської звитяги (*героїчна оборона Києва, Харкова та інших населених пунктів*);
- прославляння розуму, сили, мужності воїнів (*24 лютого 2022 року інженер окремого батальйону морської піхоти, матрос Віталій Скакун підірвав Генічеський автомобільний міст разом із собою, аби не дати ворогові пройти*);
- чітке уявлення про гідність, яке відрізняє наших воїнів від ворожих (*30 грудня 2022 року український військовий, снайпер 163-го батальйону 119-ої окремої бригади ТРО Чернігівської області Олександр Мацієвський, перебуваючи в російському полоні, був розстріляний «на камеру»; останні його слова – «Слава Україні!»*);
- оптимізм (*улітку 2022, коли весь світ тремтів через ядерні погрози росії, в наших соцмережах поширився мем: «Бути українцем – то не лише не боятися кінця світу, але й мати певні плани на потім»*);
- події зображуються так, як їх трактує народ у період створення епосу (*воїни світла протистоять навалі орків з Мордору*);
- епічний фон становить боротьба двох народностей, позитивними персонажами є національні герої, негативними – їхні супротивники (*знову-таки, мем: «Якщо росіяни десь перед вами будуть хизуватися «великої культурой», нагадайте їм, що їх армія в українських селян крала труси»*);
- у героїчному епосі в основному поєднується війна і любов (*тому настільки популярними стали, наприклад, спогади української парамедикині Аліни Михайлової, нареченої Дмитра «Да Вінчі» Коцюбайла, про день його загибелі*);
- влада зосереджена в руках якогось володаря, але носіями активної дії є герої, що борються (*від Валерія Залужного до простих бійців – наших знайомих*);
- у центрі сюжету – особистість, її вибір, участь у долі держави (*на цьому ґрунтується, наприклад, популярність Павла Вишебаби – військового, поета та активіста*);
- наявність у народних героїв «суперсили» (*українці зупинили й успішно протистоять «другій армії світу»*).

Таким чином, у нашому сучасному фольклорі окреслюються два типи наративів про російсько-українську війну: те, у що ми віримо (міф) і те, що ми фіксуємо як колективно прожитий реальний досвід (героїчний епос). Попри жанрову різноманітність матеріалу, наскрізними залишаються головні теми: «російсько-українська війна – це боротьба Зла з Добром»; «діяння героїв, їхні подвиги, любов і суперсила»; «чарівні помічники». Саме вони стихійно закріплюються в різний спосіб у масовій свідомості. І завдання кожного українця – сприяти збереженню та поширенню цих важливих складових сучасної усної народної творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Героїчний народний епос. Словник літературознавчих термінів. OnlyArt. URL: <https://onlyart.org.ua/dictionary-literary-terms/geroyichnyj-narodnyj-epos/>
2. Літературознавча енциклопедія : У двох томах. Т.1 / автор-укладач Ю. Ковалів. К. : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
3. Словник української мови у 20 т. Том 8. Л – Мішурний. / Наук. кер. проекту акад. НАН України В. А. Широков. К.: Наукова думка, 2017. 994 с. <https://archive.org/details/8sum20/page/820/mode/1up?view=theater>

НАРАТИВИ ВІЙНИ В TELEGRAM-КАНАЛАХ ТА ЇХ УПЛИВ НА ІНФОРМАЦІЙНУ СТІЙКІСТЬ АУДИТОРІЇ

Синоруб Галина Петрівна,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

доцент кафедри журналістики

*Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка*

Війна в Україні – це поле інформаційно-психологічного протистояння, у якому важливу роль відіграє інформаційна стійкість аудиторії, її відповідальне медіаспоживання.

Сьогодні Telegram є однією із платформ, на якій повідомляється про події, що відбуваються тут і зараз. На цьому каналі з великою швидкістю продукується інформація, яку чекає аудиторія, проте повідомлення не завжди є достовірними. Телеграм часто стає майданчиком для інформаційних укидів. Цьому сприяє існування безлічі анонімних Telegram-каналів, власники яких абсолютно невідомі. Специфікою Telegram-каналу є те, що немає стрічки новин, але є інший механізм – внутрішні канали поширення, так звані сітки, які можуть бути пронизані маніпулятивними, пропагандистськими, фейковими повідомленнями. Тому постає необхідність у захисті від негативного медіавпливу шляхом формування інформаційної стійкості як кожного громадянина, так і суспільства в цілому [2, с. 110].

Аналізуючи події, що відбувалися протягом жовтня – початку листопада 2022 року, виокремимо найбільш актуальні теми, які набули поширення в інтернет-просторі та викликали активне обговорення. Для аналізу взято Telegram-канали: «Лівий берег» (аудиторія – 6 821 000), «Top News» (аудиторія – 1 067 941), «Ukraine Now» (аудиторія – 903 006), «Реальна Україна», (аудиторія – 355 302), канал С. Стерненка (аудиторія – 305 005), «Захід 24/7 ONLINE» (аудиторія – 79 575). Розглянемо наративи, які поширювалися на цих каналах та їх вплив на інформаційну стійкість аудиторії.

Застосування ядерної зброї. «Інсайди» в соціальних мережах про пересування ядерних боєголовок; «брудна бомба», прогнози у яке місто влучить, дискусії про тактичну і стратегічну зброю серед політиків. Наведемо приклади деяких із них. «Шольц назвав ядерний удар по Україні «червоною лінією», яку не можна переходити, і закликав утриматися від такого кроку», «Агресор продовжить звичайні військові операції, щоб утримати раніше захоплені території, але навряд чи наважиться застосувати тактичну ядерну зброю» («Top News»); «Експерти Міжнародного агенства з атомної енергії на прохання України завершили перевірку на ядерних об'єктах. Не виявлено ознак ядерної активності в Україні», «...ніхто в Україні ніяку «брудну бомбу» не створював і не створює. Єдине, що є брудне в нашому регіоні зараз, – це голови тих у Москві, хто, нажаль, захопив контроль над російською державою та тероризує Україну і весь світ», «Байден сумнівається в щирості слів Путіна щодо відсутності намірів застосовувати ядерну зброю в Україні» («Лівий берег»). У цих наративах прослідковується полярність як у точках зору експертів, так і висвітленні цієї теми на різних інформаційних платформах: від «за крок» до її використання, до сумнівів у її застосуванні.

Білорусь (пересування військ, ймовірні дати нападу). У Telegram-каналі «Реальна Україна» знаходимо такі дописи: «Білорусь не розміщуватиме військові бази на своїй території, щоправда, тільки поки що», «Деякі ЗМІ повідомляють про те, що на території Білорусі помітили дрони-камікадзе». Також у цей досліджуваний період зустрічаються наративи: «В Білорусі ввели режим контр-терористичної операції», «Путін вимагає, щоб Лукашенко вступив у війну з Україною», «Тим часом Білорусь продовжує цирк, тобто підготовку до можливого нападу України» («Захід 24/7 ONLINE»); «Очільник Рівненської ОВА Віталій Коваль заявив, що загрози нападу з боку Білорусі немає», «Якщо Білорусь кинеться сюди – буде кінець Лукашенка. Ми зробимо таку криваву баню, що білоруси винесуть Лукашенка вперед ногами» – Олександр Карпюк, морський піхотинець», «РФ може відновити наступ на західній ділянці білорусько-українського кордону, щоб перерізати постачання озброєння Україні від країн-партнерів» («Лівий берег»). Частина медіа вдаються до залякування читачів, тяжіють до перебільшення та надмірної емоційності, однак відчутна підтримка західних партнерів, віра в безперечну поразку військ із Білорусі в Україні та успіх ЗСУ вселяє впевненість, оптимізм українців.

Ріст терору. Інформацію, у якій висвітлюється руйнування, катування, мародерство тощо знаходимо у популярних серед аудиторії блогерів. Так, на каналі С. Стерненка, опубліковані такі наративи: «У тимчасово окупованому Маріуполі російські нацисти знищили меморіал жертвам Голодомору», «Окупанти замінували дамбу та агрегати Каховської ГЕС», «На совісті росіян тисячі вбитих дітей та дорослих. Тисячі зруйнованих горем сімей. Їм не буде спокою ніде, крім могили». У Telegram-каналі видання «Ukraine Now» присутній контент, що стосується жорстокого поводження та вбивств росіянами

мирних людей: «Росіяни вбили в Україні 428 дітей», «Усюди, куди приходять окупанти, лишається тільки біль, розруха, втрати. У селі Високопілля на Херсонщині до війни було 4000 жителів, а тепер – лише 2000», «Російські терористи знищили ще одну школу на Запоріжжі», «Російські військові кораблі призвели до загибелі 50 тис. дельфінів у Чорному морі». Такий медіаконтент спустошує, призводить до тотального безсилля і безпорадності, а також ретравматизації людей, які проживали чи проживають на територіях, що зазнали кривди від російських військ.

Енергетична сфера в Україні. Головною тактичною метою ворога є привернення уваги до проблеми, демонстрація навколо неї галасу, а стратегічною – залякування і деморалізація людей задля досягнення певного результату. У Telegram-каналі медіа «Лівий берег» знаходимо такі наративи: «В Офісі Президента України озвучили план протидії «енергетичному геноциду» з боку Росії, «Жителям Київщини потрібно готуватися до екстрених відключень електрики на невизначений термін», «Якщо добровільне обмеження споживання буде недостатнім, електроенергію в Україні вимикатимуть примусово». Попри страх, паніку, тривогу у коментарях аудиторія проявляє критичне мислення, шукаючи шляхи вирішення цієї проблеми, творчість у винаходах.

Проаналізувавши медіаконтент у Telegram-каналі, можемо зробити висновок, що систематично переглядаючи новини, аудиторія відчуває емоційні гойдалки від повністю протилежних думок і прогнозів, позитивних фактів і жахливих подій. У результаті з'являються такі емоції як негатив і стрес, які є сильнішими і важливішими для виживання. Інформаційна війна відбувається за допомогою наративів, які тією чи іншою мірою створюють та підтримують рівень соціально-політичної та психологічної напруги, подають доволі спрощений погляд на події, пов'язані із збройною агресією[1]. Із-за таких умов аудиторія мимоволі може стати добровільними підсилювачами бажаної для ворога інформації у своїх колах спілкування, групах, колективах. Тому, стійкість та відповідальне медіаспоживання є важливими умовами перемоги в інформаційній війні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Корсунський С. Інформаційна складова війни: як Росія намагається послабити підтримку Заходу. Радіо Свобода. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-rosiyskyy-vplyv/31811302.html>

2. Синоруб Г. Інформаційно-психологічні операції в соціальних медіа: методи впровадження. Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки: матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю присвячені 85-річчю від дня народження професора Дмитра Бучка (10-11 листопада 2022 року). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 109-115.

ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОЇ РЕЦЕПЦІЇ ОБРАЗУ УКРАЇНСЬКОГО ГЕРОЯ-ПОВСТАНЦЯ У ФОЛЬКЛОРНИХ НАРАТИВАХ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛАХ З ВОЛИНИ ТА ПРИКАРПАТТЯ)

Чікало Оксана Ігорівна

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Перші десятиліття ХХІ століття... Україна і далі бореться за те, щоб бути. Виморена голодоморами, розстріляна в Сандармосі, підірвана у криївках, виморожена у Норильську, загнана у колгоспи. На початку нового тисячоліття – два Майдани, війна, а ми і далі є. Завдяки кому чи чому? Відповідь на ці запитання шукають поважні науковці – історики, етнологи, психологи, соціальні антропологи. Свою лепту для з'ясування цього питання повинні внести і фольклористи.

Тему статті обрано не випадково, адже упродовж тривалого часу і до сьогодні у народній свідомості намагалися створити недолугий, ні до чого невдатний, аморфний, меншовартісний образ українця-салоїда, якому – аби ковбаса. Він міцно вкоренився і постійно підживлювався тими, для кого наша земля – ресурс, територія. Тому важливо розуміти, якими бачать себе українці. Які цінності плекають? Що вони самі кажуть про себе? Чи мають героїв і як відбувається піднесення реальних історичних постатей до такого високого, визнаного етносом статусу?

Цим і зумовлена **актуальність** представленої розвідки, адже записано і введено до наукового обігу нові польові матеріали, які стосуються подій Другої світової війни та Руху Опору українців. Вони відображають народне сприйняття чину вірних синів та доньок українського народу, які виборювали свою омріяну державу. Концепт народного героя в українському фольклорі формувався упродовж різних історичних періодів, а реалії минулого століття надали йому особливого семантичного відтінку, зобразивши його національно та політично свідомим воїном-повстанцем. На його основі, отримавши нове ідейне забарвлення, вже у ХХІ столітті викристалізовується образ героя нового типу – воїна Збройних сил України, захисника народу і держави у часі московсько-української війни, який аналізуватимемо у подальших розвідках.

Об'єктом та джерельною базою дослідження є народні наративи, записані під час польових обстежень різних теренів Західної України, переважно Волині та Прикарпаття. Це оповідання про національно-визвольні змагання середини ХХ століття, носіями яких ще є учасники і свідки цієї боротьби, а також їхні нащадки.

Насамперед необхідно обумовити, що ми розуміємо під формулюванням «народний герой». З погляду кінця ХХ – початку ХХІ століття це особа, відома в національній чи локальній розповідній традиції, яка у той чи інший спосіб присвятила життя служінню своєму народові.

Розглядаючи розповіді, створені і записані вже у наш час, ми зауважили, що сприйняття народного повстанського руху 1940-х років та формування образу героя у наративах залежить від епічного ракурсу і часової дистанції [6, с. 310]. Особа оповідача, його вік, походження, освіта, соціальний стан, політичні переконання та дотичність до подій того часу – усі ці аспекти є важливими для аналізу народних оповідань. Адже для фольклористики, на відміну від історії, важливе не точне відображення якоїсь події чи хронологічне відтворення життєпису героя, а як вони художньо опрацьовані і транслюються, крізь призму світогляду, життєвого досвіду оповідача. «Фольклорний твір, – пише Олександра Бріцина, – відбиває не стільки правду фактів, як історію свідомості народу, тому індивідуальне сприйняття подій власного життя вливається в русло загальнонародної історії, а тексти та втілені в них інтерпретації розкривають історію свідомості народу в цілому» [1, с. 135–136].

Слід зазначити, що образ повстанця конструюється переважно за допомогою традиційних засобів. Тому він є стійким і часто трапляється у наративах виконавців з різних етнографічних територій.

Передусім постає питання номінації учасників українського підпілля. Інформативними у цьому контексті є варіанти мотиву «їх як бандерівців так і не знали», зафіксовані на Волині:

«Їх як бандерівців так і не знали... Ну... «хлопці», «хлопці з лісу». Отако, отако» [2], – розповідає Ганна Мельник зі села Марковичі Горохівського району Волинської області, яка на початку сорокових років у підлітковому віці була свідком відвідин повстанців батьківської хати.

Варіант цього мотиву знаходимо в іншому наративі з Горохівщини, - «в нас не називали їх бандерівцями, а казали – Бедрикові хлопці»:

«Ви знаєте, батько в Стрільчах тих, там такі національно цій рух був... Справа в тому, що там навіть не казали «бандерівці». (З)наєте, справа в тому, що одного чоловіка... Бедрик... В нього було чотири чи п'ять синів і всі вони пішли за Україну. [...] І всі були вже дорослі, і всі були за Україну. То в нас там, в тих Стрільчах, то не кажуть «бандерівці», тут во більше і то теперво вже кажуть, а раніше, то не казали такого. А там казали: «Бедрикові хлопці» [3].

У своїй розповіді оповідачка Ганна Гавришук зосередилася не стільки на повстанському русі, скільки на ідеалізації та героїзації родини, яка виховала жертвних оборонців рідного краю. Якщо попередній варіант доволі поширений у різних місцевостях через відсутність локальної чи персональної прив'язки, відображає тільки загальний план перебування повстанського війська, то у цьому зафіксовано і локацію («Стрільче»), і прототипів образу (батько і сини Бедрики) – національно свідомих борців і їхньої родини. Про важливість їхнього чину оповідачка наголошує, використовуючи лексичний повтор: «В нього було чотири чи п'ять синів і всі вони пішли за Україну. І всі пішли».

Більш описовим є локальний варіант образу оборонців цивільного населення від польського нищення на Холмщині. Нащадок родини, переселеної внаслідок депортації українців зі Закерзоння Володимир Кос, згадує:

«Казав батько, батько казав, що були хлопці з Галичини. То, певне, то ті – УПА. То, каже, як ночують в селі, банда тая тихо, всьо спить. Тільки їх нема – всьо. Люди втікають, хто куди. Ночують, каже, на полі, в стиртах, де, хто міг. Каже, якби не вони, то нас би вибили всіх»[4].

Розповідь цього респондента, який переповідає інформацію від свого батька досить схематична, відображає загальне враження від того, що він почув від своїх батьків «то були хлопці з Галичини», «То, певне, то ті – УПА». Вона будується на протиставленні «наші хлопці – тая банда», яке трансформується у вдячність за, хоч і відносну, але безпеку «якби не вони, то нас би вибили всіх». Таким чином, відбувається перехід наративів з площини народних оповідань до більш віддаленого у часі утворення – переказів.

Дещо узагальнено, однак політично марковано, образ національного героя відтворено у наративі Віктора Коритка – сина репресованого, засудженого до розстрілу в Луцькій тюрмі, Дмитра Коритка [7]. Розповідаючи про життя свого батька, інформант розмірковує про свідому, пропагандистську підміну назв та причин формування негативної конотації до поняття «націоналіст – національний герой»:

«Націоналіст – це є людина, яка, якщо розшифрувати, що то вони там говорять: «Націоналісти – бандити!» То не бандити. Націоналіст – то є людина, яка поважає і любить свою націю, і свій народ український, і свою державу. Оце є націоналіст! А нацисти – то треба розрізняти – то інше питання. Який завойовує інші народи – оце нацизм! Німеччина – нацисти, з націоналістом не треба путати. Націоналіст – то нормальне явище, яке повинно бути в кожного народу. Який любить свою мову рідну, свій народ, свою державу» [5].

Образ народного героя тут не тільки яскраво політично забарвлений. Це своєрідний семантичний згусток, який акумулював найбільшу любов, жертовність, відданість Батьківщині. Він ілюструє, як народ з пасивної маси, яка делегує відстоювання своїх інтересів героєві, стає дієвим суб'єктом історії. Образ героя-одинака трансформується в колективний образ героя-народу. Оповідання Віктора Коритка ілюструють, як освітній рівень, громадсько-політична діяльність оповідача впливають на семантику наративів.

Отже, національно-визвольних рух українців спричинив створення цілої палітри семантичних відтінків образу повстанця – народного героя. З одного боку, він формується на основі традиційного, притаманного для народної прози, канону, з іншого – на основі змін у світогляді під впливом реалій ХХ століття: «повстанці»-«хлопці з лісу», повстанці – нащадки патріотичних родин, відданих своєму народові, повстанці-націоналісти та збірний образ – «УПА», яка повстала для боротьби з ворогами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцина О. ХХ сторіччя в усній історії українців (нотатки до питання про історизм фольклору). У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело. Харків, 2010. С.135–136.
2. Записали М. Качмар та О. Чікало 13.08.2018 в с. Марковичі Горохівського р-ну від Мельник Ганни Савівни 1927 р. н. в с. Марковичі Горохівського району.
3. Записали М. Качмар та О. Чікало 14.08.2018 в с. Ощів Горохівського р-ну Волинської обл. від Гавришук Ганни 1940 р. н. в с. Стрільче Горохівського району.
4. Записали М. Качмар та О. Чікало 14.08.2018 в с. Ощів Горохівського р-ну Волинської обл. від Коса Володимира Костянтиновича 1944 р.н.
5. Записали М. Качмар та О. Чікало 16. 08. 2018 р. в с. Підбереззі Горохівського р-ну Волинської обл. від Коритка Віктора Дмитровича, 1961 р.н., с. Підбереззя Горохівського р-ну Волинської обл
6. Мишанич С. Біля джерел народної прози. Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 1. С.310.
7. Сільський голова Підбереззя на Горохівщині, громадський діяч. У складні часи відстоював відкриття Української православної церкви Київського патріархату в Підбереззі.

«ВІЙНА І НАРОДНЯ ПОВІСЬ» У ВІЗІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА: «МЕТОДИЧНІ НАСТАНОВИ ДО ЗАПИСУ» ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТІВ

Яремко Лілія Миколаївна,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української фольклористики
імені Філарета Колесси Львівського національного університету
імені Івана Франка*

«Для виявлення своєрідності фольклору важливим є осмислення методики його збору та фіксації в часовій проекції».[7, 57]. Про методологічні проблеми фіксації поетичних і прозових текстів періоду війни маємо дослідження Володимира Гнатюка [2, 68-85]. Питання текстології української усної народної прози є у дослідженні Олександри Бріциної [1, 400]. Проблеми усної історії та усних спогадів знаходять відображення у статтях Людмили Іванникової [3, 58-70], Ірини Коваль-Фучило [4]. Тематика січового стрілецтва в архівах і дослідженнях Володимира Гнатюка та Першої світової війни в

українській фольклорній традиції представлена у статтях Оксани Кузьменко [5, 187-190], [6].

Володимир Гнатюк у статті «Війна і народня поезія», яка була вміщена у Календаріку для українських січових стрільців і жовнірів – українців на 1917 рік порушує проблеми фіксації творів як поетичних, так і прозових, зокрема, текстів про війну. Звісно, автор констатує про ті чинники, які переживає людина у час таких нелегких випробувань. Війна - це руйнівна сила, яка принесла значні потрясіння населенню країни. За спостереженням ученого, мільйони боронять свою незалежність, сотні уже віддали життя у боротьбі проти ворога. Значна кількість бійців залишається не оплаканими ні матерями, ні сестрами, ні дружинами. Багато з них потрапляє у полон. Зруйновані села і містечка. Доволі багато людей змушені були покидати свої домівки у зв'язку з подіями війни та перебувати в еміграції. На думку Володимира Гнатюка, усі ці потрясіння залишають глибокі сліди у людських душах і серцях. «Такі потрясення не можуть не відбитися на народній душі, не полишити на ній глибоких слідів. А що всякі душевні зворушення об'являють ся в словах, а слова виливають ся в поезію, то найяскравішим висловом сих потрясень являється народня поезія, під якою треба розуміти не лише римовані вірші, але й прозові оповідання».[2, 69]. Таким чином, важливими жанрами для фіксації текстів фольклору війни виступають і пісні, і прозові тексти.

На думку Володимира Гнатюка, ще одним проявом потрясіння для народу стала еміграція. Як наслідок - виникають еміграційні пісні. Автору вдалося зафіксувати тексти такої пісенності, яка пройнята мотивами туги за рідною батьківщиною: «еміграційні пісні, що своєю простотою, щирістю, тугою за рідною землею, хапали за серце кожного, хто мав нагоду їх почути».[2, 69]. Отож, пісні ці були пройняті мотивами ностальгії, споминів, таїли у собі міцний емоційний струмінь ліричності.

Володимир Гнатюк метафорично порівнював народну поезію з етапами людського життя: поезія, подібно людині, народжується, розвивається, старіє і помирає. Очевидна річ, що поезію викликають якісь суспільні події. На зміну пісенності з однією суспільною подією приходять пісенність, тематика якої пов'язана з іншим суспільним проявом. Тому, на думку ученого, важливо фіксувати такі твори на папері, бо вони мають здатність затиратися у народній свідомості. Лише незначна кількість текстів може зберігатися у людській пам'яті. Це, на думку ученого, обрядові пісні та ще, можливо, ліричні пісні. «Бувають се обрядові пісні, яких нема чим заступити, або такі, котрі своєю красою, своїм чутем, своєю драматичністю, своєю свіжістю і веселістю вриваються глибоко в пам'ять та не дають себе стерти».[2, 70].

Воєнні пісні учений зараховує до новішого пласту народної пісенності і акцентує на тому, що вони витісняють не лише емігрантські пісні, але й іншу пісенність. Воєнні пісні є дотичними до усього народу, а не якоїсь його частини. Тому учений закликає якнайбільшу частину свідомого населення

фіксувати такі тексти і надсилати їх на адресу Етнографічної Комісії НТШ у Львові. Володимир Гнатюк просить записувати усі нові, воєнні пісні, незалежно від уподобань записувачів. Таким чином, він пропонує фіксувати увесь масив пісенної творчості про війну.

У цій статті Володимир Гнатюк наводить ряд текстів з періоду війни. Він уміщує такі записи від новобранців, вояків, інших респондентів: «Мобілізація», «Виправа на війну гуцула Петра Шекерика», «Ополченці», «Юнацька завзятість», «Похід», «Лист до брата Юри в поле», «Битва на Маківці», «Стрілецька слава», «Туга за миром», «Просьба про мир».

Тематика цих текстів здебільшого пов'язана з відображенням подій війни. У тексті «Мобілізація» ідеться про чоловіка, який прощається зі своєю дружиною і дітьми, бо змушений іти на війну. Жінка голосить за чоловіком, адже не знає, чи він повернеться живим з війни. Натомість чоловік просить про молитву для нього, щоб повернутися живим. Текст «Виправа на війну гуцула Петра Шекерика» пройнятий мотивами прощання матері з сином, сестри з братом, якого випроводжають на війну. Концепт «сльози» є домінантним у творі. Про резерв військових, який скликають лише на час війни та їхнє буденне життя («ландштурм») ідеться у тексті «Ополченці». Бо у їхніх рядах уже багато сліпих, кривих, але вірних військовій присязі. У тексті твору «Юнацька завзятість» усього два рядки: мотив помсти кривдникові-москалеві. Тема тексту «Похід» - зображення походу сотні стрільців. Їх супроводжує бажання помсти ворогові. Окрім того, звучить мотив любові дівчини до січового стрільця. Мотивом суму сповнений текст твору «Лист до брата Юри в поле». Брат сповіщає брата про смерть батька. Туга за братом, який у чужій стороні, переповнює серце героя почуттями жалю. Про хорунжу Олену Степанівну, яка лікує поранених стрільців, іде мова у творі «Битва на Маківці». Українські Січові стрільці відзначились під час бою надзвичайною мужністю і відвагою. Про те, що ніколи не загине стрілецька слава, говориться у тексті твору «Стрілецька слава». Хоча стрілець і загинув у бою, і мати не заплаче над тілом убитого сина, він навіки залишиться героєм у пам'яті поколінь. У творі «Туга за миром» зображено прагнення миру і спокою на рідній землі. Це довгоочікуване бажання пронизує думки героя. Подібна тематика, як і в попередньому творі, зображена у тексті «Просьба про мир». Герой закликає і людей, і дітей, щоб просили у молитвах про мир на землі. Коли закінчиться війна, тоді й звеселиться Галичина.

Як підсумок про військові пісні, Володимир Гнатюк подає цікавий питальник, який став своєрідним путівником при фіксації фольклорних текстів про війну. Важливого значення тут набувають запитання до тих, хто буде фіксувати фольклор війни:

1. Які саме пісні співають вояки?
2. Звідки ці тексти: рукописні чи друковані? Якщо рукописні, то важливо подавати ім'я інформатора, з якої місцевості текст, як він творився?

3. Чи мають поодинокі військові групи свої пісні?

4. Чи співають насмішливі пісні, де одні вояки насміхаються з інших?

5. Чи є у піснях відмінності, зважаючи на етнографічні чи національні чинники?

6. Чи не додають до старих пісень нові додатки або чи не переробляють старі пісні на нові? [2, 79].

Окрім пісень, у час війни виникає багато текстів оповідань, які висвітлюють проблематику війни. Володимир Гнатюк навів приклади прозових текстів: «Сироїди», «Цар Біловус», «Наш цісар і московський цар», «Про генерала Келера» і подав знову свого роду «методичні поради» для фіксації наративів про війну. Значимими тут є запитання:

1. Походження оповідача, його заняття перед війною, погляди на війну.

2. Чи довго був без звісток із дому, чи був у відпустці під час війни, які зміни відбулися, що переживала його родина під час війни?

3. В яких походах брав участь, чи був поранений, хворий, чи був у шпиталі, чи мав відзнаку, чи багато його товаришів загинуло, чи бачив їхню смерть і чи брав участь у похоронах?

4. Чи були якісь потреби у часі походів і боїв?

5. Відносини між вояками один з одним та їхні відносини зі старшиною. [2, 84-85].

Звісно, що ці настанови були і залишаються актуальними у наш час – час нового суспільного виклику: війни росії проти України. Ці методичні настанови Володимира Гнатюка фіксації поезії та наративів про війну можна доповнити новими запитаннями, однак багато чого з цих постулатів є важливими для збирачів фольклору війни, що дає можливість оцінити динаміку змін і трансформацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза : питання текстології та виконавства. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. - 400 с.

2. Гнатюк Володимир. Війна і народня поезія. // Календарик для українських січових стрільців і жовнів – українців на 1917 р. – Відень, 1916. - с.68-85.

3. Іваннікова Л. Фольклоризація усної історії як механізм збереження історичної пам'яті народу. Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування: колективна монографія. Київ, 2014.- с. 58-70.

4. Коваль-Фучило І. Історія вивчення усних спогадів: позиція Максима Рильського і сучасні підходи.// Електронний ресурс. Режим доступу: <https://shron1.chtyvo.org.ua/Koval-Fuchylo-Iryna/Istoriia-vyvchennia-usnykh-spohadiv-pozytsiia-Maksyma-Rylsk>

5. Кузьменко О. Стрілецькі пісні в архівах і дослідженнях В. Гнатюка.// Наукові записки. Серія: Літературознавство: До 130-річчя народження В. Гнатюка.- Тернопіль: ТДПУ, 2001.- с.187-190.

6. Кузьменко Оксана. Перша світова війна в українській фольклорній традиції.// Режим доступу: https://uamoderna.com/images/archiv/23-2016/23_Kuzmenko.pdf

7. Слободян Назарій. Зміни у методиці збору фольклорного матеріалу про німців та Німеччину в часовій проекції.// Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19498/1/Slobodian.pdf>